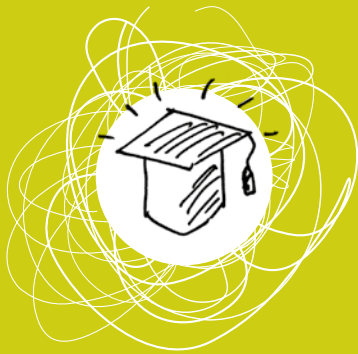

Welbevinden en betrokkenheid als toetsstenen voor kwaliteit in de kinderopvang

**Implicaties voor het
monitoren van kwaliteit**

**Auteur: Prof. dr. Ferre Laevers
m.m.v. Dr. Evelien Buyse, Mieke Daems, Bart Declercq**

Kennisdossier kinderopvang BKK

De kinderopvang ontwikkelt zich wereldwijd snel als een professionele pedagogische dienstverlening aan kinderen, meestal tussen de nul en zes jaar. In Nederland maar zeker ook internationaal groeit de kennis over wat goede kinderopvang is en welke effecten die (mogelijk) heeft. BKK wil aanbieders van kinderopvang en haar individuele medewerkers informeren over deze ontwikkelingen, over deze kennis. Het brengt daartoe een serie uitgaven uit, genoemd Kennisdossier kinderopvang BKK.

Dit dossier dient als een interessante 'bloemlezing' voor het veld en geeft belangstellenden op het gebied van kinderopvang inzicht in recente ontwikkelingen en bevindingen op het gebied van kwaliteitsaspecten van kinderopvang. Kinderopvang is het verzamelbegrip voor de verschillende vormen van kinderopvang die we in Nederland kennen, namelijk kinderdagverblijven voor kinderen van nul tot en met vier jaar, gastouderopvang voor kinderen tot en met twaalf jaar, peutergroepen (zoals VVE-groepen of peuterspeelzalen) en de buitenschoolse opvang voor vier- tot en met twaalfjarigen.

Thema's die aan de orde kunnen komen zijn kwaliteitskaders en kwaliteitsbeleid internationaal en beschikbare goede meetinstrumenten om de kwaliteit te meten.

WELBEVINDEN EN BETROKKENHEID ALS TOETSSTENEN VOOR KWALITEIT IN DE KINDEROPVANG

Deze publicatie reikt eerst een bril aan om naar kwaliteit te kijken. De kernkwaliteit heeft betrekking op wat zich concreet in de leefgroepen afspeelt. Daarnaast zijn er de condities die op de achtergrond meespelen en aangrijpingspunten bieden voor een effectief kwaliteitsbeleid. Na dit referentiekader krijgt de kernkwaliteit alle aandacht. Twee indicatoren die absoluut noodzakelijk zijn om van een kwaliteitsvolle opvang te spreken komen op het voorplan: welbevinden en betrokkenheid. Het betoog gaat dieper in op de omschrijving van deze procesvariabelen, op de bijbehorende schalen en op twee procedures van data-verzameling waarin ze vervat zijn, de scanning en de screening. Rapportage van onderzoek én praktijk brengt verder evidentie voor de uitzonderlijke waarde van beide variabelen als toetsstenen voor kwaliteit en als inspiratiebron voor verbeteracties.

Het artikel is op persoonlijke titel geschreven. Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder toestemming van stichting BKK. Citeren graag onder vermelding van de juiste verwijzing.

Welbevinden en betrokkenheid als toetsstenen voor kwaliteit in de kinderopvang

Implicaties voor het monitoren
van kwaliteit

Prof. dr. Ferre Laevers
met medewerking van **Dr. Evelien Buyse,**
Mieke Daems en Bart Declercq

Inhoud

Inleiding 3

- 1. Een omvattend kwaliteitskader** 4
- 2. Focus op de kernkwaliteit: het A-P-E model** 8
- 3. Welbevinden** 12
- 4. Betrokkenheid** 16
- 5. Scannen en screenen van welbevinden en betrokkenheid** 21
- 6. Wat onderzoek ons leert** 28
- 7. Implicaties voor praktijk en beleid** 36

Referenties 39

Inleiding

De kinderopvang mag de voorbije jaren rekenen op een grote belangstelling, ook internationaal. Het project 'Starting Strong' dat de OESO in 1998 lanceerde, heeft daartoe een grote bijdrage geleverd. Het gaat om een omvangrijke studie waarin het beleid rond kinderopvang in 27 landen wordt doorgelicht. Sedertdien is ontzettend veel onderzoek opgezet, en ook het onderzoek op het gebied van de hersenontwikkeling heeft nieuwe inzichten opgeleverd. Het leidt tot de conclusie dat de kwaliteit van de kinderopvang ertoe doet. Verschillende internationale studies tonen op overweldigende wijze aan dat voorschoolse voorzieningen belangrijke positieve effecten (kunnen) hebben op de emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling van kinderen (Universiteit Gent, University East-London: Core-onderzoek; Burger, 2010; Engle et al., 2011; Sylva, Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford, & Taggart, 2004). Die effecten laten hun sporen na tot ver in de schoolloopbaan, en dus ook bij volwassenen. Maar deze positieve impact is enkel vast te stellen bij kinderopvang van hoge kwaliteit.

Het belang van kwaliteitsvolle kinderopvang houdt meteen een aansporing in om helder te krijgen wat 'kwaliteit' is en tevens inzicht te verwerven in de wijze waarop we kwaliteit op de werkvloer kunnen optimaliseren. We hebben met andere woorden nood aan een krachtig conceptueel kader, inspirerende praktijkmodellen, performante implementatiestrategieën en monitoring instrumenten om de kwaliteit te realiseren die bovenstaande belofte – investering in de kinderopvang loont – waar te maken. Het is aan die vraagstelling dat we in dit artikel een bijdrage willen leveren. We bundelen daarbij de expertise die we de voorbije decennia hebben opgebouwd vanuit onderzoek en ontwikkelwerk en participatie aan talrijke trajecten voor kwaliteitsbevordering in de kinderopvang in Vlaanderen en internationaal. De conceptuele basis voor dit werk werd reeds in 1976 gelegd, met de start van het project 'Ervaringsgericht onderwijs'. De 'experientiële benadering' is daarbij de rode draad: een instelling waarbij tot het uiterste gepoogd wordt om door te dringen tot wat zich concreet in mensen afspeelt, in casu in kinderen, wanneer zij zich in een educatieve context bevinden. Verder wordt duidelijk hoe vruchtbaar deze 'manier van kijken' is geweest en nog is om greep te krijgen op dit moeilijke vraagstuk: 'wat is een excellente kinderopvangvoorziening en hoe bereiken we dat?' van de leidinggevende, de interne of externe begeleider, de inspectie en het beleid.

1. Een omvattend kwaliteitskader

Het grote belang van de kinderopvang houdt verband met drie maatschappelijke functies: een economische, een pedagogische en een sociale (Vandenbroeck, 2009). Zonder voldoende voorzieningen kan men het potentieel aan mannen, en vooral aan vrouwen, voor de arbeidsmarkt niet aanspreken. Daarin schuilt het **economische belang**. De **pedagogische functie** gaat in essentie over het scheppen van de condities om elk kind, ongeacht zijn herkomst, maximale ontplooiingskansen te geven. In de **sociale functie** erkent men de bijdrage die de kinderopvang kan bieden aan een sociaal rechtvaardige samenleving en het wegwerken van armoede. De kinderopvang moet daarom voor iedereen toegankelijk en betaalbaar zijn. Meer zelfs: de ouders en de buurt moeten actief bij de werking van kinderopvangvoorzieningen betrokken worden.

In deze bijdrage focussen we op de pedagogische functie. Vanzelfsprekend heeft deze een impact op de sociale missie – wat toch al in de aanhef is aangegeven: kinderopvang bepaalt mee welke volwassene straks uit het hele educatieve traject tevoorschijn komt. Dat het daarmee een bijdrage kan leveren aan het terugdringen van armoede is evident en behoort tot het engagement van CEGO als innovatiecentrum.

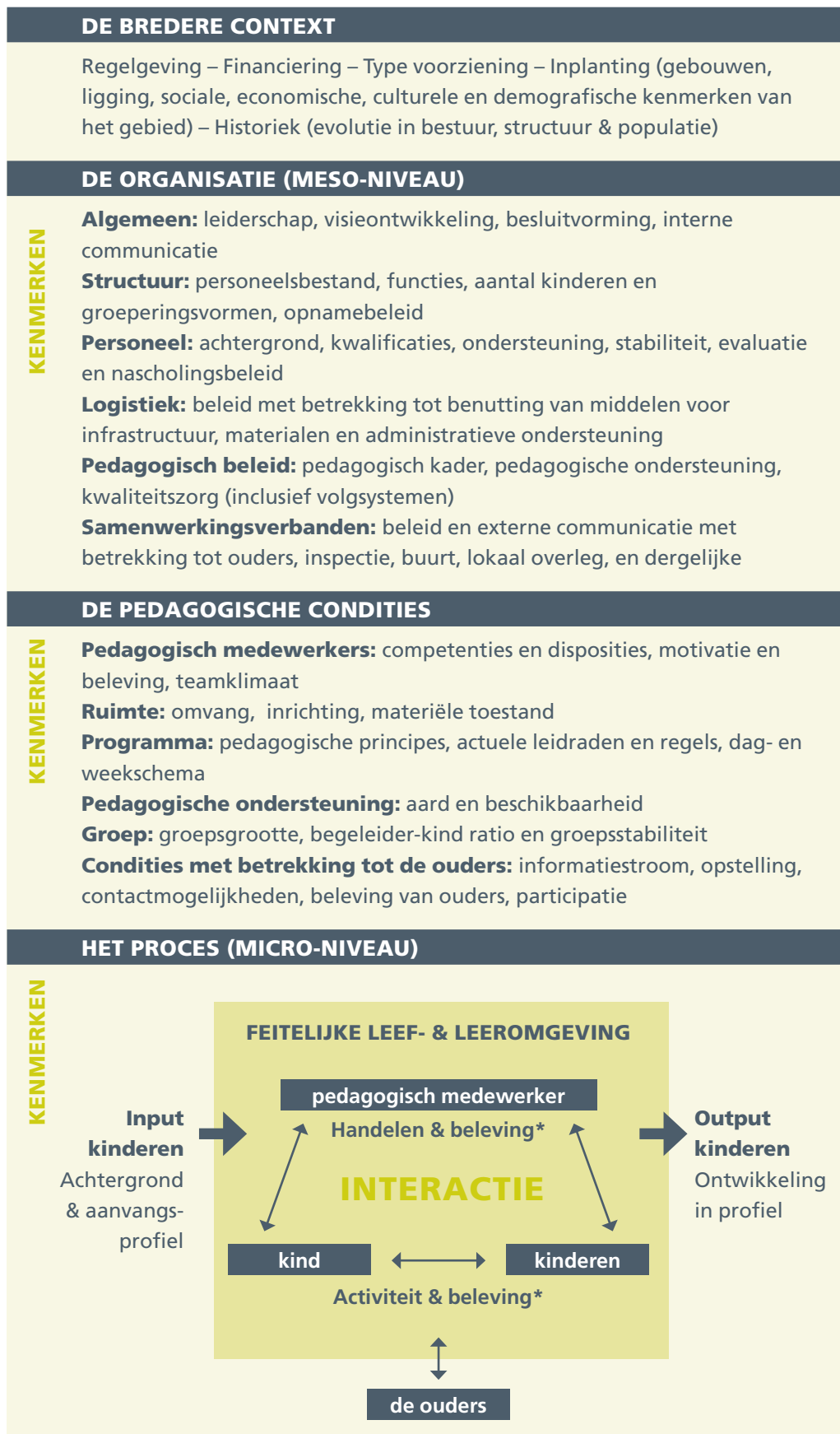
We beginnen het discours over kwaliteit met de voorstelling van een kader dat vorm kreeg in de context van het MeMo-Q project¹. De ambitieuze opdracht bestond erin om voor Vlaanderen (1) een pedagogisch raamwerk voor de kinderopvang te ontwikkelen, (2) een grootschalige (nul)meting uit te voeren over de kwaliteit van de huidige kinderopvang, instrumenten te ontwikkelen (3) voor de zorginspectie en (4) voor de zelfevaluatie door de kinderopvangvoorzieningen. Het leeftijdsbereik van de kinderen loopt van 0 tot 3 jaar. De eerste uitdaging: het ontwerp van een coherent kader dat een plaats biedt aan alle variabelen en indicatoren die internationaal als relevant worden beschouwd. De oefening mondde uit in een Omvattend Kwaliteitskader voor de Kinderopvang (schema 1.1), waarin vier lagen worden onderscheiden.

In een eerste laag (onderaan in het schema) zoeken we de kwaliteit in wat zich dagelijks concreet op de werkvloer afspeelt: het proces. We bewegen ons hier op het **micro-niveau**. Meer bepaald focussen we op de geboden leef- en leeromgeving, het pedagogisch handelen van de pedagogisch medewerker en zijn of haar ervaring (inclusief beleving) in de praktijksituatie. Aan de kant van de kinderen verkennen we wat kinderen concreet doen (activiteiten) en ook hier hun ervaring van de situatie (inclusief hun beleving). De voorstelling geeft ook ruim plaats aan het interactief karakter van elke pedagogische context. Kinderen zijn in interactie met elkaar. Maar ook tussen kinderen (en groep) en de volwassenen is er een constante stroom van wederzijdse beïnvloeding.

¹ MeMo-Q staat voor 'Meten en Monitoren van Kwaliteit', meer bepaald in het domein van de opvang van kinderen tussen 0 en 3 jaar. Het betreft een grootschalig onderzoek uitgevoerd in opdracht van Kind en Gezin (het Vlaams agentschap voor de kinderopvang) en door een team van onderzoekers onder leiding van Prof. Dr. Michel Vandenbroeck (UGent) en Prof. Dr. Ferre Laevers (KULeuven).

SCHEMA 1.1

Omvattend kader voor de kwaliteit van de kinderopvang

* welbevinden & betrokkenheid

Hoe kwaliteitsvol een voorziening is moet zich in de eerste plaats manifesteren in wat zich afspeelt in de leefgroepen. Meer zelfs: indien een voorziening laag scoort op de criteria die op het micro-niveau betrekking hebben, dan kan dat niet goedge maakt worden door positieve scores op de hogere trap in het systeem: we spreken hier daarom van 'kernkwaliteit'.

We kennen in het schema ook uitdrukkelijk een plaats toe aan de ouders: zij zijn niet alleen 'administratief' betrokken. Ook al is het sporadisch, zij zijn geregeld fysiek aanwezig en zijn feitelijk in interactie met de pedagogische medewerkers en verantwoordelijken. Hoe dat loopt behoort voor ons bij de kernkwaliteit.

Het statuut van het micro-niveau neemt de noodzaak niet weg om de scope te verbreden. We moeten zicht krijgen op condities die een invloed hebben op wat zich op het micro-niveau afspeelt. Research over kwaliteit (onder meer het CORE-onderzoek) toont overtuigend aan dat die kernkwaliteit ondenkbaar is zonder kwaliteit op het meso-niveau.

"Hoge kwaliteit ontstaat maar als elke voorziening en elke medewerker in de kinderopvang zichzelf inschrijft in een kwaliteitscultuur." (Vandenbroeck, Laevers, de Droogh en Declercq, 2012).

Om het scherp te stellen: men mag zeer competente begeleiders in huis hebben, zonder een 'competente' organisatie wordt dit 'menselijk kapitaal' aan engagement, competenties en talenten niet optimaal ingezet. Een kwaliteitsvolle organisatie is de bedding voor een kwaliteitsvol pedagogisch handelen. Een voorziening is een organisch geheel waarin elementen buiten de directe interactie met kinderen de betrokken personen al dan niet 'in hun kracht zetten'. Een performant kwaliteitszorgbeleid neemt het geheel in beschouwing.

Maar voor we toe zijn aan de beschrijving van de kwaliteit op het niveau van de organisatie, beschouwen we het tussenniveau van **pedagogische condities**. We bewegen ons hier nog dicht bij de praktijk. Met dit tweede niveau vangen we meer bepaald een aantal feitelijke kenmerken van de voorziening die een directe invloed hebben op het micro-niveau. Zo bepaalt het profiel van de aanwezige pedagogisch medewerkers in belangrijke mate de kwaliteit van het pedagogisch handelen: wie ze als persoon zijn en waar ze voor staan, hun vermogen tot perspectief nemen, maar ook hoe ze zich (in het team) voelen. Dat geldt ook voor de samenstelling van de groepen (al dan niet leeftijd homogeen), de ratio kinderen/volwassenen, hoe kinderen over groepen en ruimtes verdeeld zijn en de pedagogische richtlijnen (het curriculum) die de basis vormen voor wat er inhoudelijk gebeurt.

Het gaat hier duidelijk om observeerbare kenmerken – ze kunnen uit de waarneming van de praktijk gedistilleerd worden. Tegelijk zijn ze doorgaans voorwerp van beleidsbeslissingen of minstens daardoor beïnvloedbaar. Zo kan een bijsturing van het aanwervingsbeleid een invloed hebben op het profiel van de pedagogisch medewerkers die we op de werkvloer aantreffen.

Zo komen we bij het eigenlijke meso-niveau waar we 'structurele en culturele' werkplaatscondities bij elkaar vinden. Structurele kenmerken slaan op factoren die in materiële vorm of middels afspraken en regelgeving de organisatie vorm geven. Dat geldt onder meer voor het voeren van een beleid rond kwalificaties van medewerkers, het onderscheiden en creëren van functies, het opnamebeleid, aantal en aard van overleg-

vergaderingen, installatie van een systeem van kwaliteitszorg, uitbreiding of renovatie van de infrastructuur, regels omtrent besteding van het budget voor spelmateriaal, etc.

Met de culturele werkplaatscondities raken we meer de 'softe' kant van de organisatie, maar één die minstens zoveel invloed heeft als wat in kalenders, afspraken, richtlijnen, procedures en reglementen vastgelegd kan worden. Het leiderschap is zo'n factor, uiteraard samenhangend met alle unieke kenmerken van de persoon die de functie vervult, zijn/haar competenties en attitudes, visie op kwaliteit, de mate waarin hij/zij voor medewerkers inspirerend kan zijn, stress-bestendigheid, enz. Tot de cultuur hoort ook de mate waarin er in het team sprake is van een gedeelde visie. Dat is meer dan het beschikken over een uitgeschreven mission statement. We hebben het over een gedeeld 'buikgevoel' bij wat men wil, het samen doordrongen zijn van de richting die men uit wil. Daarmee komen we ook bij de opvattingen die in het team leven over pedagogische doelen en aanpak. De culturele dimensie van de organisatie zit in de muren, zij bepaalt mee wat kan en niet kan, of innovatie mogelijk is en in welke richting. Zij is niet makkelijk te grijpen en vereist een bijzondere vorm van waarneming. Soms zijn buitenstaanders beter in staat om 'de ziel' van een organisatie te typeren. Het belet niet dat de culturele aspecten beïnvloedbaar zijn. Maar het gaat niet om iets dat gedecreteerd kan worden: het is een proces dat communicatie vereist. Dat proces kan (en moet) voorwerp zijn van beleidsinitiatieven en doelgericht management.

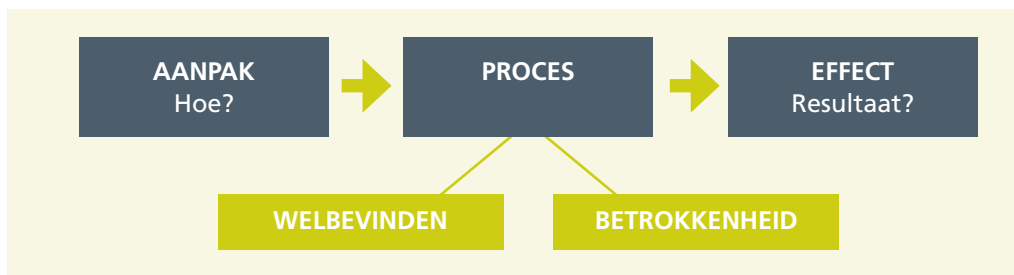
Dan belanden we bij het meest distale niveau ten aanzien van de kernkwaliteit: de **breder context** waarin een voorziening zich situeert. Natuurlijk denkt men dan in de eerste plaats aan de bakens die door het beleid zijn uitgezet – regelgeving met betrekking tot kwaliteit, erkenning, voorwaarden voor subsidiëring – maar ook de bredere maatschappelijke, economische en culturele context, de nood aan en waardering van kinderopvang, beschikbaarheid van gekwalificeerde werkkrachten, enz. En, dichterbij: de inplanting en het rekruteringsgebied, de beschikbare infrastructuur en de historie van de voorziening. Op al deze elementen heeft een voorziening minder vat. Maar, ook al hebben deze bakens zonder twijfel vaak een dwingend karakter, een performant kwaliteitsbeleid van een voorziening bestaat er net in om adequaat om te gaan met de obstakels en opportuniteiten die de bredere context biedt. Een voorbeeld is de doeltreffende wijze waarop sommige voorzieningen zich vanuit de geldende regels rond financiering weten te organiseren.

2. Focus op de kernkwaliteit: het A-P-E model

De kernkwaliteit of kwaliteit op het **micro-niveau** voert ons naar 'de plek waar het gebeurt'. Als je om het even welke voorziening binnenstapt komt veel op je af. De vraag naar kwaliteit beantwoorden is geen evidentie in het zicht van dit complex geheel waar vele factoren op elkaar inspelen. Het Aanpak-Proces-Effect² model is een bril waarmee we in beeld kunnen brengen wat ertoe doet als het om kwaliteit gaat.

SCHEMA 2.1

Het Aanpak-Proces-Effect model

De aanpak

De kwaliteit van de kinderopvang vanuit de aanpak beschrijven lijkt de meest vanzelfsprekende manier van kijken: wil je weten of er in een voorziening 'goed gewerkt wordt', kijk dan gewoon naar wat er dagdagelijks in de leefgroepen gebeurt en hoe de volwassenen en het team het concreet aan boord leggen. Met de 'aanpak' focussen we dus op de kenmerken van de 'leef- en leeromgeving'. Het is de rubriek waarin de 'hoe'-vraag centraal staat wat ons voert naar thema's als:

...hoeveel ruimte er beschikbaar is en hoe deze is ingericht; de hoeveelheid en verscheidenheid van aangeboden materialen en activiteiten; de frequentie en kwaliteit van de tussenkomsten van volwassenen, de gehanteerde regels en afspraken; de sfeer in de groep en de manier waarop kinderen en volwassenen met elkaar omgaan; de mate waarin kinderen kansen krijgen tot initiatief en zelf keuzes mogen maken; of er sprake is van een vlotte organisatie van de tijd (dagschema) en of deze aan ritmes van kinderen tegemoet komt; de efficiëntie waarmee de aanwezige volwassenen hun tijd gebruiken, hoe de ouders in breng- en ophaalmomenten onthaald worden, welke boodschappen er naar ouders toe zichtbaar zijn (bij het binnenkomen, in wandpanelen) en welke houding daaruit blijkt...

Een analyse en beoordeling van de aanpak geeft de voorzieningen een duidelijk houvast om te zien waar ze staan, waar de sterktes zijn en hoe het beter kan. Het lijkt of

² Waar in het omvattend schema het begrip proces betrekking heeft op alles wat zich in de leefgroep afspeelt, inclusief het handelen van de volwassenen (dus: de aanpak), krijgt in deze configuratie het begrip 'proces' een meer specifieke betekenis: het gaat om wat zich in kinderen afspeelt.

er geen betere manier is om naar kwaliteit te kijken. Maar er zitten toch wat problemen aan vast. Ook al kunnen we aantonen dat er wereldwijd een consensus is over de verschillende rubrieken die bij een kwaliteitsscreening horen³, het is niet zo eenvoudig om criteria voor de kwaliteit van de aanpak vast te leggen. Welke regels en afspraken moeten er absoluut zijn? Is een al dan niet strikte structuur beter of slechter? Wat is precies een rijke omgeving? Je kunt bijvoorbeeld je ruimte met mooie, nieuwe materialen gaan inrichten, maar dat garandeert nog niet dat de kinderen er tot rijk spel zullen komen. Een eerste indruk kan misleidend zijn. Daar komt nog bij dat een aanpak op zich wel aanbevelenswaardig kan zijn, maar we weten dat er een wisselwerking is tussen de aanpak en het profiel van kinderen of de samenstelling van de groep: voor het ene kind is bijvoorbeeld de vrijheid om activiteiten te kiezen erg motiverend, een ander kind heeft meer structuur en ondersteuning nodig om tot echt spel te komen. Kortom, de aanpakzijde lijkt aantrekkelijk omdat het beschrijft wat van de professionals verwacht wordt. Maar kenmerken op het niveau van de aanpak kunnen op zich nooit een sluitende garantie bieden voor kwaliteit. Het zijn subtiele details in de uitvoering die zullen bepalen of het goed of niet goed uitpakt. Een vertelmoment met peuters kan helemaal 'volgens het boekje' opgezet zijn, en toch niet het beoogde effect hebben. De beschrijving van de aanpak geeft dus hooguit een aanwijzing voor de kans dat het gaat om een leef- en leeromgeving dat het potentieel heeft om resultaten op te leveren op het vlak van ontwikkeling. We hebben andere informatie nodig om te achterhalen hoe zeker we daarover kunnen zijn.

Het effect

Zo kunnen we de kwaliteit van de aanpak beoordelen vanuit het effect ervan op de kinderen. Zowel de ouders als de samenleving die in kinderopvang investeren, hebben terecht heel wat verwachtingen. Beide willen dat kinderen zich op alle vlakken goed ontwikkelen. De OESO sluit daar met één van haar vijf aanbevelingen voor het beleid perfect op aan. Ze pleit voor een 'pedagogisch kader' of curriculum⁴ voor opvang en onderwijs aan kinderen tussen 0 tot 6 jaar. De doelen die ze daarbij vooropzet, zijn zeer omvattend:

"...the child's autonomy and concept of self; convivial social relationships between children, and between children and adults; a zest for learning; linguistic and oral skills including linguistic diversity; mathematical, biological, scientific, technical and environmental concepts; musical expression and skills; drama, puppetry and mime; muscular coordination and bodily control; health, hygiene, food and nutrition; awareness of the local community." (OECD, 2006).

De maat voor kwaliteit leggen aan de 'effectzijde' is helemaal niet zo gek. In principe is de output immers uiteindelijk wat telt. De aanpak is slechts een middel om onze doelen te realiseren. Indien men met andere woorden kan aantonen dat een voorziening in hoge mate bijdraagt tot de brede ontwikkeling die we voorstaan, dan is die zonder twijfel kwaliteitsvol.

³ Deze zijn in tal van schalen terug te vinden, zoals de *ITERS* en *ECERS*, de *CLASS* en *ZiKo*

⁴ Intussen bestaat een draftversie van dit curriculum, zie http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/archive/documents/lecec-quality-framework_en.pdf

Het probleem is dat het geen gemakkelijke opdracht is om het effect van de opvang op kinderen in kaart te brengen.

Je wilt dan beoordelen of kinderen zich motorisch goed ontwikkelen, of ze vlot met anderen kunnen omgaan, of ze zich zelfstandig uit de slag kunnen trekken, of ze zich goed verbaal kunnen uitdrukken, of ze begrip hebben van de sociale en fysieke wereld die hen omgeeft, enz.

Helaas zijn er op vele vlakken (nog) geen gebruiksvriendelijke, betrouwbare en valide instrumenten te vinden en vooral bij jonge kinderen is 'testing' extra moeilijk en moet je het eerder hebben van observatie. In de praktijk zien we trouwens een tendens om eenzijdig in te zetten op cognitieve, schoolgerichte criteria (academic learning). Daar komt nog bij dat we er niet komen met slechts één meting, bijvoorbeeld aan het einde van de opvangperiode. Wat ons immers interesseert is de 'toegevoegde waarde': welke bijdrage heeft de aanpak in deze voorziening gehad in de ontwikkeling van de kinderen? Wat is met andere woorden de behaalde leerwinst of **toename in ontwikkeling**? Daarvoor moet er ook een meting van het aanvangsniveau zijn: waar stonden kinderen bij de aanvang? We weten dat reeds op jonge leeftijd de verschillen tussen kinderen gigantisch zijn. Dat er vele factoren buiten de opvang een invloed hebben op die ontwikkeling, maakt het allemaal nog moeilijker. Het aandeel van de opvoeding thuis daaruit te filteren is niet makkelijk. Enkel grootschalig onderzoek vermag dat, maar daarmee heb je geen uitspraak over de kwaliteit van een welbepaalde voorziening.

Net als bij de eenzijdige focus op de aanpak, is het duidelijk dat kwaliteit beoordelen vanuit de effecten op de ontwikkeling van de kinderen niet zonder obstakels is.

Het proces

Hoe kan een focus op het proces de beperkingen die we bij de voorgaande invalshoeken beschreven, overstijgen en ons een betere greep op kwaliteit geven? Welke kwaliteitsindicatoren kunnen we op het spoor komen als we ons op het proces richten? Een procesgerichte benadering betekent: zich toespitsen op het hier en nu, op datgene wat zich in elk van de kinderen afspeelt terwijl ze in de voorziening aanwezig zijn, terwijl ze bijvoorbeeld met materialen aan de slag gaan, aan een aangeboden activiteit deelnemen, zich in de kring tussen andere kinderen bevinden, in gesprek zijn met de volwassenen of... met geen enkele activiteit bezig zijn. Focussen op het proces wil zeggen: zich helemaal in het kind verplaatsen en tot zich laten doordringen 'wat voor een ervaring het is' om in deze omgeving, in deze ruimte, bij deze materialen en mensen te verwijlen.

Zich verdiepen in die 'stroom van ervaringen' kan in twee richtingen. We kunnen ons op de **inhoud** van de ervaring toespitsen. We spreken dan ons vermogen aan om ons een voorstelling te maken van wat het kind gewaarwordt, welke waarnemingen hij/zij met zijn zintuigen maakt, wat hij/zij van een situatie begrijpt en welke fantasieën hem/haar vervullen. Het soort empathie dat we hier inzetten richt zich op het cognitieve.

We realiseren ons wat het betekent om bijvoorbeeld met verf te klieren (de ervaring van het glibberige), hoe een kind zich inleeft in de hoofdpersoon van het verhaal, hoe een kind het ritme van de muziek weet op te pikken en

in wiegende bewegingen om te zetten, dat het anderen zit te observeren en begrijpt dat de ene boos is omdat iemand zijn/haar speelgoed heeft afgepakt, dat een kind 'handig' zijn motoriek aanspreekt om zoveel mogelijk plaatjes onder zijn kin geklemd te houden en zo de handen vrij te hebben.

Het is niet eenvoudig om precies vast te stellen wat er zich in het hoofd en lijf van een kind afspeelt, maar we kunnen ons daarin wel bekwamen. Hoe beter we ons immers een voorstelling kunnen maken van wat kinderen mentaal van de wereld maken, des te beter we als begeleiders kunnen bieden wat zij voor hun ontwikkeling nodig hebben. Maar: het is geen bruikbare piste indien we een globale uitspraak willen doen over de kwaliteit van de aanpak. Op een en hetzelfde moment gaat het telkens, bij elk kind, om een unieke ervaring. Zelfs wanneer kinderen met eenzelfde activiteit bezig zijn – bouwen met blokken, vingerverven, van de glijbaan ritsen, naar een verhaal luisteren – wat in hen omgaat kan erg uiteenlopen. Het vraagt ontzettend veel mentale energie om zich in elk van hen te verdiepen.

We kunnen ons evenwel nog op een ander aspect van de actuele ervaring van het kind richten. Meer bepaald: op de **kwaliteit** van de ervaring. Hier bekijken we hoe kinderen de context en activiteiten beleven en onderscheiden daarbij twee aspecten: hoe ze zich voelen (welbevinden) en hoe intens ze bezig zijn (betrokkenheid).

3. Welbevinden

Omschrijving

Welbevinden is een 'procesvariabele'. Het is geen eigenschap van een persoon. Het is de uitkomst van een complex samenspel tussen twee elementen: een welbepaalde situatie en een persoon. De chemie tussen die twee elementen brengt iets in de persoon teweeg dat we als indicator als volgt definiëren.

Kinderen met een hoog welbevinden beleven plezier, hebben deugd aan elkaar en aan de dingen, ze genieten. Ze stralen vitaliteit en tegelijk ontspanning en innerlijke rust uit. Ze stellen zich open en ontvankelijk op voor wat op hen afkomt. Ze zijn spontaan en durven zichzelf te zijn.

'Welbevinden' is in essentie een beleving die optreedt wanneer in de interactie met de omgeving aan basisbehoeften wordt voldaan. De persoon is dan duidelijk 'in zijn sas', maakt het op dit eigenste moment goed.

Welbevinden kan zich op duizenden manieren manifesteren, maar wat het eerst opvalt is het genieten en plezier hebben. We zien kinderen glunderen, spontaan babbelen of frazelen, zingen, glimlachen of schateren. Genieten hoeft niet uitbundig te zijn, maar kan gewoon zichtbaar zijn in de houding en gelaatsuitdrukking, in manifeste tevredenheid omwille van een weerzien of samenzijn, van een knuffel, van een activiteit waar je naar uitkeek, enz.

Kinderen die zich in een gegeven situatie absoluut oké voelen geven doorgaans een ontspannen indruk. Ze voelen zich in geen enkel opzicht bedreigd, en zijn niet verkrampd of gespannen. Ze tonen dat ze zich op hun gemak voelen, ze stralen iets vredigs uit.

Bij welbevinden valt ook het energieke op, de levenslust. Vaak kan men die vitaliteit van de mimiek aflezen: de blik is levendig, het gelaat expressief, het kind straalt. De lichaamshouding zegt ook veel: niet ineengezakt of met hangende schouders, maar een houding die een zekere trots uitstraalt. Dit is in contrast met het kind dat er lusteloos bij zit, geen initiatief neemt, weinig reageert op een (zelfs expliciet) aanbod, een beetje langs de kant blijft zitten. Wanneer men van een kind zegt dat het helemaal is 'opengebloeid', bedoelt men vaak dat er nu wél sprake is van deze vitaliteit.

Een hoog welbevinden houdt ook in dat een kind openstaat voor zijn omgeving. Het is nieuwsgierig en staat open voor contact met anderen en voor 'iets nieuws': nieuwe situaties (bij een uitstap), vreemde volwassenen in de setting, vormen geen bedreiging. Het stelt zich onbevangen op.

Factoren in het kind

Of iemand 'welbevinden' ervaart is niet alleen afhankelijk van de situatie en van wat op hem of haar afkomt, maar ook van zijn of haar instelling, competenties en achtergrond. Die 'uitrusting' bepaalt mee of welbevinden al dan niet zijn of haar deel kan zijn. Een gezonde emotionele basis – zeg maar 'goed in je vel zitten' – is een

eigenschap die hier sterk speelt, zichtbaar in zelfvertrouwen, een manifest zelfwaardergevoel en weerbaarheid. De persoon is in voeling met zichzelf, heeft contact met de eigen gevoelens en ervaringen, kan deze doorleven en er adequaat mee omgaan. Daarnaast is een goede zelfsturing en ondernemingszin een faciliterende factor als het om welbevinden gaat. Alles samen hebben we een kind voor ogen dat ruimte durft in te nemen, zichzelf durft te zijn, zich aan anderen durft te tonen. Het stelt vragen, kiest voor datgene wat het leuk vindt, zingt luidop terwijl het speelt, durft 'nee' te zeggen als het ergens niet mee eens is, heeft een leuke band met andere kinderen.

Welbevinden kun je meten

Kun je wel meten hoe goed iemand zich voelt in een bepaalde situatie? Gevoelens zijn per definitie subjectief, maar het belet niet dat een geoefend observator in staat is om de juiste signalen op te pikken, zich in iemand in te leven en het niveau van welbevinden te bepalen. De vijf-punten schaal (schema 3.1) geeft de nodige houvast om objectieve uitspraken te doen over de mate van welbevinden. De schaal gaat van 'uitgesproken laag welbevinden' (niveau 1) tot 'uitgesproken hoog welbevinden' (niveau 5).

Impact van welbevinden

Je in een waaier van situaties 'goed voelen' heeft een grote invloed op de persoonsontwikkeling. Welbevinden maakt de persoon niet zwakker, maar sterker. Het betekent immers dat je er – met de hulp van de omgeving – in slaagt om zo met de wereld om te gaan dat je basisbehoeften bevredigd worden. Het gaat om lichamelijke behoeften, behoefte aan affectie, aan duidelijkheid en veiligheid, aan erkenning en erbij horen, aan 'zichzelf als competent ervaren' en aan zingeving (zichzelf als 'goed' beleven).

Het streven naar welbevinden betekent natuurlijk niet dat we elke vorm van onbehagen zien uitgroeien tot een emotioneel probleem. Zelfs indien we het zouden willen, we kunnen onbevredigende, pijnlijke ervaringen onmogelijk uit het leven bannen. Maar wanneer een laag welbevinden de hoofdtoon gaat vormen in het leven van jonge kinderen, is de kans groot dat ze de frustratie en stress die daarmee gepaard gaat, niet meer aankunnen. Daardoor komen ze psychisch in de problemen. Ze gaan de 'pijn' wegduwen, de controle over hun gevoelens verliezen, geen voeling meer hebben met wat zich in hen afspeelt. Zo ontstaat vervreemding van zichzelf, aantasting van het zelfvertrouwen en verschijnt onverklaarbaar en onaangepast gedrag.

Het kind kan zich overdreven hangerig, angstig, agressief, huilerig, gedragen of lijkt soms in zijn ontwikkeling een stap terug te zetten (minder goed praten, opnieuw onzindelijk worden). Baby's en peuters zijn kwetsbaar terwijl juist in die prille levensfase de basis van de persoonlijkheid wordt gelegd.

We kunnen dus niet genoeg aandacht schenken aan signalen van laag welbevinden. Ze wijzen erop dat dit kind in zijn sociaal-emotionele ontwikkeling bedreigd is.

SCHEMA 3.1

Schaal voor scanning van welbevinden (ZiKo)

NIVEAU 1 – UITGESPROKEN LAAG WELBEVINDEN

Het kind vertoont duidelijke signalen van onbehagen:

- huilen, jammeren, snikken, roepen, gillen
- bedrukt, verdrietig of angstig kijken
- boos zijn, angstig reageren, in paniek zijn
- lichamenlijk gespannen zijn: zwaaien, kloppen, slaan met armen of benen, zich in bochten wringen, dingen stukmaken, anderen pijn doen
- duimzuigen, in de ogen wrijven, enkel nog troost vinden bij fopspeen of knuffel
- neerliggen, zich oprollen, zich verstoppen, zich vastklampen aan iets of iemand
- niet reageren op de omgeving, contact vermijden, wegstaren, zich terugtrekken
- zichzelf niet durven zijn
- kwetsbaar zijn, niet flexibel in nieuwe situaties / bij nieuwe mensen
- zichzelf pijn doen: met het hoofd bonken, zich op de grond laten vallen

NIVEAU 2 – LAAG WELBEVINDEN

De lichaamshouding, mimiek en het gedrag geven aan dat het kind zich niet goed voelt. De signalen zijn hier minder uitgesproken dan bij niveau 1, of het onbehagen wordt niet gedurende de hele tijd uitgedrukt. Het kind geeft wel nog duidelijk aan dat het hem niet goed gaat.

NIVEAU 3 – MATIG WELBEVINDEN

Het kind laat een 'onbewogen', neutrale indruk na:

- het lijkt onverschillig
- gelaat en lichaamshouding tonen weinig of geen emoties
- eventuele positieve of negatieve signalen zijn zelden uitgesproken
- plezier/verdriet, behagen/onbehagen komen weinig voor
- enthousiaste reacties zijn zeldzaam
- contacten met anderen zijn eerder oppervlakkig

NIVEAU 4 – HOOG WELBEVINDEN

Het kind vertoont signalen van voldoening.

De signalen van zich goed voelen zijn hier niet de hele tijd met een grote intensiteit aanwezig, zoals in niveau 5 beschreven.

NIVEAU 5 – UITGESPROKEN HOOG WELBEVINDEN

Het kind voelt zich duidelijk op en top, geniet met volle teugen:

- is blij en opgewekt: (glim)lachen, glunderen, kraaien van plezier
- is spontaan, kan zichzelf zijn en toont zelfvertrouwen
- is ontspannen en vertoont geen signalen van stress
- heeft een stralende blik, toont levenslust, reageert energiek
- begeleidt de activiteit met praten, met klanken voortbrengen, neuriën, zingen
- stelt zich open voor de omgeving en het contact met andere kinderen en volwassenen
- geniet van lichamenlijke nabijheid, beweging, tactiele ervaringen, klanken

Conclusie

Als het om jonge kinderen gaat wordt het belang van het sociaal-emotionele in ruime mate erkend. Onder meer de psycho-analyse en recenter, de attachment theorie hebben het thema ruimschoots op de kaart gezet. Met de procesvariabele 'welbevinden' brengen we evenwel de kwaliteit van de relaties (en de aard van de hechting) niet in kaart, maar wel concreter hoe kinderen de interacties die ze met anderen (inclusief volwassenen) en met de wereld rondom hen beleven. Het is doorheen die interacties dat het weefsel (dat we relatie noemen) ontstaat en onderhouden wordt. We bewegen ons met welbevinden dus op het niveau van 'the making of...' – ook al nemen we meteen mee dat bijvoorbeeld een onveilige hechting op haar beurt zichtbaar wordt in negatieve belevingen op het niveau van de interacties. Tegelijk wijst welbevinden de weg naar interventies die heilzame effecten voortbrengen: elk moment waarin kinderen genieten van hun omgang met mens en wereld is er een waarin kwaliteitsvolle relaties ontstaan, en daarbovenop, een waarin kinderen als persoon sterker worden.

4. Betrokkenheid

Omschrijving

Om de beoordeling van de kwaliteit van het proces dekkend te maken, hebben we een tweede indicator: een kenmerk van de ervaring dat garant staat voor de **ontwikkeling** van het gigantische potentieel waarmee kinderen geboren worden. Betrokkenheid draagt precies alles in zich om dat kenmerk te zijn.

Kinderen met een hoge mate van betrokkenheid zijn uitermate geconcentreerd, van binnenuit gemotiveerd en gedreven aan de slag. Ze laten de activiteit niet makkelijk los. Kenmerkend is ook een intense mentale activiteit, waarbij ze zich bewegen aan de grens van hun mogelijkheden.

Concentratie is het meest in het oog springende. Een kind kan zodanig opgeslorpt zijn door de activiteit, dat alles daarbuiten niet meer tot hem of haar doordringt.

Bij betrokkenheid is er ook sprake van 'persistentie': een tendens om de concentratie aan te houden waarbij alle besef van tijd verdwijnt. Waar we aan de buitenkant het gefocust zijn zien, is er aan de binnenkant een kracht die de activiteit gaande houdt. Je voelt je aangesproken door de activiteit. Je bent geboeid, gefascineerd.

Naast de motivatie is er ook een cognitieve component. Er iets aan de hand met het waarnemen, het voorstellingsvermogen, het denken. De intensiteit van de mentale activiteit is het bijzondere. Zintuiglijke ervaringen zijn intens: je geeft je helemaal om geuren en smaken ten volle te ervaren, actief te kijken en visuele impressies op te doen, klanken tot je te laten doordringen. Maar ook woorden, begrippen, redeneringen, kortom 'betekenissen' worden op een intense manier ervaren, volkomen doorleefd. Je geeft er met heel je cognitief vermogen gewicht aan. In de toestand van betrokkenheid draaien je hersenen op volle kracht.

Betrokkenheid brengt je in vervoering, geeft je energie. Of je nu aan het experimenteren bent met verf, de waterstraal aan de kraan gefascineerd over je hand laat lopen, met blokken een constructie maakt, mee met de muziek beweegt of op de loopfiets door de ruimte schiet, het geeft een gevoel van voldoening. "Ik ben hier met iets cools bezig", is wat in je zindert, zonder dat je er helemaal bewust van bent. Neen, want al de aandacht wordt gegeven aan de activiteit zelf.

Dat betrokkenheid een bevredigende ervaring is, tonen kinderen ons. Ze nemen spontaan steeds opnieuw initiatieven die hen in deze 'state of flow' brengen, zoals Csikszentmihaili (1979) dat noemt, een toestand van 'flux' of energie. 'Spel' is de plek bij uitstek waar kinderen dit ervaren. Kinderen willen spelen, gebruiken hun fantasie, komen met nieuwe ideeën, proberen nieuwe dingen of willen juist hetzelfde steeds opnieuw beleven, omdat het zo'n intense ervaring is. Beter: zo lang het een intense ervaring is omdat ze er 'nog niet mee klaar zijn'.

Betrokkenheid kan pas optreden wanneer je je aan de grens van je kunnen beweegt. Indien de activiteit te makkelijk is kom je terecht in verveling en als het van lange duur is, in depressie. Maar indien de activiteit boven je niveau uitsteekt dreigt faalangst op te treden. Op termijn ga je je van dit soort activiteiten afsluiten. Is er bij een kind betrokkenheid dan weten we met zekerheid dat het aanbod voldoende elementen in zich draagt om het op zijn niveau aan te spreken. Voor betrokkenheid is er dus slechts

een smalle zone: die waarin de activiteit als uitdagend wordt ervaren. Vygotsky (1978) noemt dit 'de zone van naaste ontwikkeling' of het gebied waarin kinderen moeten komen indien we mentale groei op het oog hebben.

Het is dan ook meegenomen dat betrokkenheid helemaal niet leeftijdsgebonden is. Het strekt zich over alle niveaus van ontwikkeling uit. Betrokkenheid is een fenomeen dat we al heel vroeg, in de eerste levensweken, kunnen waarnemen. Het is ook niet voor niets dat Montessori het fenomeen 'concentratie' in haar werk met jonge kinderen heeft opgemerkt en een centrale plaats heeft gegeven.

Factoren in het kind

Betrokkenheid komt doorgaans slechts onder bepaalde voorwaarden voor. Het is aan ons om die condities te scheppen. Maar, zoals voor welbevinden, zijn er factoren in het kind die onze opdracht makkelijk maken of bemoeilijken.

Zo kan men zich kinderen voor de geest halen die niet veel nodig hebben om langdurig in spel verdiept te zijn. Het gaat dan meestal om kinderen met een uitgesproken exploratiedrang, een sterke verbeeldingskracht en opvallende zin voor initiatief.

Die kenmerken zijn al heel vroeg bij baby's en peuters te herkennen. Zij nemen als het ware zelf hun ontwikkeling in handen en verrassen ons door de activiteiten die ze zelf in gang zetten en door de duur van hun concentratie. Natuurlijk blijft het onze rol om voldoende ruimte voor initiatief te voorzien en tegelijk het aanbod voldoende rijk te houden.

Voor andere kinderen moeten we dat met nog meer ijver doen. Het is daar aan ons om de meest optimale omstandigheden te scheppen door te speuren naar het geringste teken van spontane aandacht. Vandaaruit proberen we te achterhalen hoe hun 'behoeftenpatroon' in elkaar zit. Dat wil zeggen: het patroon ontdekken van de soort van materialen, activiteiten en thema's waarvoor ze nu aanspreekbaar zijn. Als we eenmaal op dat spoor doorgaan met een gericht aanbod kan de motor van ontwikkeling draaiend blijven, of weer aanslaan. Betrokkenheid is daar het signaal bij uitstek voor.

Het bijzondere daarbij is dat de betrokkenheid die we eenmaal op gang weten te brengen, op zich een versterkend effect heeft. Zoals welbevinden de persoon sterker maakt, heeft betrokkenheid een stimulerende invloed op de exploratiedrang. Zij weet deze te wekken en te verankeren als krachtbron voor levenslang leren.

Betrokkenheid kun je meten

Betrokkenheid lijkt een moeilijk grijpbaar iets te zijn, als we in de omschrijving spreken van een 'toestand' waarin iemand zich bevindt. Toch is het mogelijk – zoals voor welbevinden – op een betrouwbare manier betrokkenheid te meten: daarvoor werd de Leuvense Betrokkenheidsschaal (LBS) ontwikkeld.

Zoals voor welbevinden, gebeurt het toekennen van een score door zich tijdens de observatie in het kind te verplaatsen. De lijst van signalen – met onder meer: concentratie, persistentie, motivatie, zin voor detail, alertheid, zonder dralen van start gaan, na

de activiteit tevredenheid uiten – helpt om gedragingen op te merken die een aanwijzing zijn voor betrokkenheid. De toekenning van een score verloopt echter niet door de aanwezige signalen aan te vinken om vervolgens door een eenvoudige optelsom uit te monden in een eindscore op de vijf-punten schaal. Onze benadering is, integendeel, **holistisch**. De signalen kun je beschouwen – in de metafoor van een radio – als kanalen of golflengtes die we openzetten. Komt er een gedrag voor dat binnen een van die signalen valt, dan capteren we dat. De signalenlijst maakt het klankbord dat we zelf zijn ‘gevoeliger’, zet het helemaal op scherp. Door alle relevante signalen op te pikken kunnen we ons nog meer in het kind inleven en zo tot een afgewogen oordeel komen. Een implicatie van deze procedure is dat niet alle signalen bij een hoge score aanwezig moeten zijn. Essentieel zijn wel: concentratie, intrinsieke motivatie (exploratiedrang) en intense mentale activiteit (zich aan de grens van zijn mogelijkheden bewegen).

Al die elementen samen leiden tot één omvattende impressie die de basis is om de kernvraag te beantwoorden: “In welke mate was deze activiteit voor het geobserveerde kind een intrinsiek gemotiveerde, **intense ervaring?**”. Het toekennen van de eindscore op 5 gebeurt dus in één beweging op basis van de intuïtieve gewaarwording die we als observator na de activiteit overhouden.

Impact van betrokkenheid

Betrokkenheid is op zich een zeer bevredigende ervaring. Het gevoel van competentie dat er onvermijdelijk mee gepaard gaat, doet iets met je. Het sterkt je zelfvertrouwen en draagt bij tot een positief zelfbeeld. Maar er is meer: betrokkenheid bevat alle elementen die nodig zijn om ontwikkeling mogelijk te maken. Wanneer we hoge betrokkenheid bij een kind observeren, dan weten we met grote zekerheid dat op dat eigenste moment inwendig processen – via hersenscans te traceren – aan de gang zijn die een verschuiving in zijn/haar kunnen tot gevolg hebben. Kortom: hoge betrokkenheid zegt ons dat iemand ‘in ontwikkeling is’.

De argumenten hiervoor kan men afleiden uit de kenmerken van betrokkenheid. We spreken namelijk van ononderbroken concentratie, intense mentale activiteit, grote gedrevenheid vanuit exploratiedrang én op de koop toe, absolute inzet van al de competentie die men in huis heeft voor zover ze voor de activiteit relevant zijn. We kunnen ons moeilijk betere voorwaarden voorstellen als we meer willen dan oppervlakkig leren en ontwikkeling in de diepte ons doel is. Dat laatste is precies wat we bedoelen met ‘deep-level-learning’, leren dat duurzaam is en de persoon echt competentier maakt.

Een belangrijke aanvulling: de impact van het ‘geboeid bezig zijn’ heeft betrekking op de competenties die in de activiteit gemobiliseerd werden. Ook al kan men wel enige transfer tussen ontwikkelingsdomeinen verwachten, het is moeilijk denkbaar dat de fijne of grove motoriek van kinderen op een hoger niveau worden getild wanneer hand- en vingervaardigheid, respectievelijk beweging in de ruimte geen deel van hun (mentale) activiteit was. Hoe we die inschatting van de ‘cognitieve lading’ van activiteiten kunnen meenemen in de inschatting van betrokkenheid komt verder aan bod als we het over het procesgericht kindvolgsysteem hebben.

SCHEMA 4.1

Schaal voor scanning van betrokkenheid (ZiKo)

NIVEAU 1 – UITGESPROKEN LAGE BETROKKENHEID

Het kind vertoont nagenoeg geen activiteit:

- geen focus, staren, wegdromen
- een afwezige, passieve houding, er zomaar wat bijzitten of -liggen
- geen gerichte activiteit, doelloze handelingen, niets teweegbrengen
- geen tekenen van exploratie en interesse
- het kind neemt niets in zich op, er is nauwelijks mentale activiteit

NIVEAU 2 – LAGE BETROKKENHEID

Er is sprake van enige activiteit, maar deze wordt vaak onderbroken.

Signalen van betrokkenheid ontbreken helemaal:

- beperkte concentratie: geregeld wegstaren, prullen, dromen
- afgeleid door minste prikkel uit omgeving
- handelingen leiden maar tot beperkt resultaat

NIVEAU 3 – MATIGE BETROKKENHEID

Er is nagenoeg doorlopend activiteit, maar signalen van betrokkenheid komen zo goed als niet voor. Het kind is gewoon ' bezig'.

- handelingen leiden tot een resultaat, maar verlopen routinematig, vluchtig
- beperkte motivatie, zich niet uitgedaagd voelen, geen echte inzet
- het kind wordt niet opgeslorpt door wat het doet
- competenties worden maar met mate ingezet
- de activiteit raakt de verbeelding en het denkvermogen van het kind niet
- er wordt geen diepgaande ervaring opgedaan

NIVEAU 4 – HOGE BETROKKENHEID

De signalen van betrokkenheid zijn duidelijk aanwezig, maar niet voortdurend of niet op volle sterkte:

- het kind gaat globaal gezien op in zijn spel
- er is doorgaans concentratie, maar soms verslapt de aandacht
- het kind voelt zich uitgedaagd, er is een zekere gedrevenheid
- het kind zet zijn capaciteiten in
- de verbeelding en het denkvermogen worden aangesproken

NIVEAU 5 – UITGESPROKEN HOGE BETROKKENHEID

De signalen van betrokkenheid zijn duidelijk en ononderbroken aanwezig, in volle sterkte:

- ononderbroken concentratie, volkomen opgeslorpt, tijdvergeten bezig zijn
- voelt zich sterk aangesproken, is geboeid, gefascineerd, er is passie
- geen afleiding, ook niet door sterke signalen
- aandacht voor details, is alert, niets ontgaat hem
- de aanwezige competentie wordt voortdurend aangesproken
- verbeelding en denkvermogen draaien op volle toeren: sterke mentale activiteit
- het kind geniet zichtbaar van zo gedreven bezig te zijn
- het kind doet diepgaande nieuwe ervaringen op

Conclusie

Met betrokkenheid hebben we iets buitengewoons beet. Prachtig om te zien hoe het fenomeen al van jongs af aan zijn verschijning doet, hoe het in een situatie, een ontmoeting, een verloren moment onverwacht op kan duiken en een hele activiteit kan omturnen in een belevenis. Er is daarvoor een goede match nodig tussen de context of leeromgeving enerzijds, en het persoonlijke profiel, de interesses en mogelijkheden, anderzijds.

Dat betrokkenheid om een 'gezegende combinatie' vraagt, moet ons evenwel niet afschrikken. We zien hoe opvoeders – ouders en begeleiders – erin kunnen slagen – in partnerschap met kinderen – om dat 'mirakel' dagelijks tot stand te brengen. Een ervaringsgerichte benadering zet alleen aan om daar meer bewust werk van te maken en het meesterschap dat ervoor nodig is op een hoger niveau te tillen.

5. Scannen en screenen van welbevinden en betrokkenheid

De drie componenten van het Aanpak-Proces-Effect schema krijgen in de ervaringsgerichte benadering een eigen invulling. Maar de doorbraak van het Ervaringsgericht Onderwijs (EGO) – ook internationaal – heeft veel te maken met de wijze waarop de indicatoren welbevinden en betrokkenheid een greep geven op de kwaliteit van het proces. In deze visie is een uitmuntende leef- en leeromgeving in de eerste plaats herkenbaar aan observeerbare hoge niveaus van welbevinden en betrokkenheid. Welbevinden en betrokkenheid zijn zo voor de educatieve sector wat de koortsthermometer is voor de geneeskunde. Ze melden ons of stress ontstaat (laag welbevinden) en of de motor sputtert (lage betrokkenheid). Als het gaat om kwaliteitszorg, is er geen 'slimmere' maatstaf denkbaar. Samen vormen zij een graadmeter voor de warmte én de kracht van de leef- en leeromgeving.

Van dit hout moeten we pijlen maken. In de exploitatie van dit inzicht zijn twee procedures ontwikkeld die de centrale plaats van welbevinden en betrokkenheid gemeen hebben: de **scanning** en de **screening**.

1. Scanning als kern van een zelf-evaluatie systeem

In de huidige visie op de monitoring van kwaliteit is zelfevaluatie door de voorzieningen een evidentie. Het past ook in een beleid rond kwaliteitszorg waarbij de inspectie bij haar bezoek niet alleen nagaat wat er te zien is, maar ook of de voorziening op een systematische manier aan kwaliteitsverbetering werkt en hoe ze dat doet. Met dat doel is het *Zelf-evaluatie Instrument voor de Kinderopvang (ZiKo)* ontwikkeld (Laevers, e.a., 2015), met als kern de scanning procedure.

2. Screening als kern van een kindvolgsysteem

Waar bij de scanning de voorziening zichzelf een spiegel voorhoudt en een globaal beeld van haar kwaliteit krijgt, levert de screening een individueel profiel op van elk kind. De screening is het hart van het Procesgericht Kindvolgsysteem (Laevers, e.a., 20012). Het werd ontworpen voor wie dagelijks dicht bij de kinderen staat. Het helpt hen op systematische wijze welbevinden en betrokkenheid bij kinderen in de leefgroep te observeren en vandaaruit tot interventies over te gaan.

Scanning als kern van een zelf-evaluatie systeem

Herkomst

De scanning werd al vroeg na de ontwikkeling van de schaal voor betrokkenheid in het kader van onderzoek als procedure op punt gezet (Laevers, 1997). Recenter is de techniek in een zelfevaluatie tool geïnstalleerd waarbij ook een schaal voor welbevinden werd toegevoegd. Het geeft voorzieningen een leidraad om op een procesgerichte manier naar kwaliteit te kijken en vanuit het perspectief van welbevinden en betrokkenheid de sterktes en zwaktes van de aanpak te achterhalen.

Beschrijving van de scanningprocedure

In elke leefgroep wordt een toevallige steekproef van (doorgaans) tien kinderen

achtereenvolgens geobserveerd. Zij krijgen elk telkens een score op de vijf-punten schalen voor welbevinden en betrokkenheid toegekend – op basis van episodes van twee minuten observatie. Die cyclus of scanningronde heeft (in ZiKo) voor elke leefgroep een tweetal keren plaats om zo vanuit een sample een zicht te hebben op kwaliteit. De observatie gebeurt door iemand die niet als pedagogisch medewerker bij de leefgroep betrokken is. Het kan dus gaan om een leidinggevende, een begeleider, een collega van een andere leefgroep of iemand van buiten de voorziening. De pedagogisch medewerkers van de groep blijven gewoon hun vertrouwde rol opnemen. Zij maken immers deel uit van de context waarin kinderen geobserveerd worden, zij bepalen mee de kwaliteit door hun tussenkomsten. Onderstaand formulier illustreert de notitiewijze en de scoring.

NAAM KIND	OBSERVATIE	WELBEVINDEN BETROKKENHEID	NAAM KIND	OBSERVATIE	WELBEVINDEN/ BETROKKENHEID		
1 Aster	Levendig, taterend, onderzoekt fototoestel. Genietend, stralende mimiek, geregeld afgeleid	4 WB	3 BT	6 Korneel	Op fiets. Rijdt achter Ruben. Roept 'hallo', glimlacht, wuift naar bgl. Energiek, stralend. Fietst hevig.	5 WB	5 BT
2 Jens	Trekt zich recht, kijkt op, neemt blokje. Telefooneert, verspoordt. Zoekt contact met bgl. Terug naar blokje. Opgeslorpt.	3 ⁺ WB	4 ⁺ BT	7 Fien	Op mat, neemt boekje. Wrijft in ogen. Bladert. Ophijken, bladeren, afgeleid. Mimiek is neutraal.	3 WB	2 BT
3 Lowyck	Staarvt, bladert afwezig in boekje. Neutrale mimiek. Gezucht. Staarvt. Weinig spel.	3 WB	2 BT	8 Seppe	Geconcentreerd. Stelt groenten uit. Wast ze, droogt ze af. Roert in potje. Ernstige, geconcentreerde blik.	4 WB	5 BT
4 Bouwe	Naar keuken – levendig. Fantasiespel met potjes en fruit. Lachen, tateren. Merkt observator niet op.	5 WB	5 BT	9 Sam	Spel met bgl. Telkens opnieuw deksel geven. Kijkt op als andere bgl foto neemt. Glimlacht. Ontspannen.	4 WB	3 ⁺ BT
5 Kato	Poppenhoek. Huilend. Wrijft in ogen en naar. Huilt hevig – geen activiteit.	1 WB	1 BT	10 Martin	Draait mechanisch aan pietlits van poppenwagen. Staarvt in ruimte. Ander kind valt over zijn benen. Geen reactie. Mimiek wat gespannen.	2 ⁺ WB	1 BT

Ingevuld scanningsformulier uit ZiKo

Het formulier is ontworpen om één scanningronde uit te voeren met een steekproef van tien kinderen. De uitvoering neemt zo'n 25 minuten in beslag (tijd om te noteren inbegrepen). Er is ook ruimte om de observatie kort te beschrijven en zo aan te geven wat de score heeft bepaald. Dit is van belang voor de reflectie achteraf.

Eenmaal de scannings uitgevoerd, begint de analyse van de gegevens. Daarbij zijn meteen ook de pedagogisch medewerkers van de leefgroep betrokken. In alle openheid zoekt men samen naar verklaringen voor de hoge, respectievelijk lage scores voor welbevinden en betrokkenheid. Als leidraad heeft men een kader met vijf factoren: begeleiderstijl, groepsklimaat, ruimte voor initiatief, rijkdom van het aanbod en organisatie. Er is ook de mogelijkheid om factoren in het kind te vermelden (bijvoorbeeld lage score omdat het kind niet uitgeslapen was of zwakjes die dag; hoge score omdat het een zeer explorerende en ondernemende peuter is). Ook toevallige omstandigheden (bijvoorbeeld de vertrouwde begeleidster is afwezig) kunnen vermeld worden. Na die analyses is men klaar om de uitgebreidere checklist die bij de vijf factoren hoort te bekijken en af te vinken voor welke punten in de aanpak men al 'goed zit', of waar 'nog verbetering mogelijk is', of waaraan men nu absoluut 'prioriteit' moet geven. De scanning mondt dus vanzelf uit in een inventaris van mogelijke verbeteracties. Deze worden in het team besproken om samen de bakens voor een kwaliteitsbeleid uit te zetten.

Beperkingen en voordelen

Bij een scanning komen kinderen tijdens een observatieronde slechts een keer in het

vizier, en bij twee cycli – voor wie de ZiKo-handleiding volgt – levert dat niet meer dan vier minuten observatie op per kind. Dat is te weinig om een uitspraak te doen over het algemene welbevinden en de betrokkenheid van individuele kinderen – daarvoor moet men naar de screening overgaan. Bij de scanning maken we bij manier van spreken een snapshot. Het kan vergeleken worden met het nemen van enkele waterstalen uit een rivier die volstaan om een algemene uitspraak over de waterkwaliteit te geven. Zo is het ook met de scanning. Het eigene aan die ‘snapshot’ is dat hij een onweerlegbare weergave van de situatie is zoals die was tijdens de observatie. Je kan de gegeven scores voor welbevinden en betrokkenheid niet wegpraten: zoveel kinderen waren op dat moment wel of niet hoog betrokken of voelden zich wel of niet uitstekend. In de interpretatie evenwel kan je naar verklaringen zoeken en bijvoorbeeld aangeven dat bepaalde lage (of hoge) scores niet met de aanpak, maar met andere factoren (in het kind, de thuisomgeving of bijzondere omstandigheden op het moment van de observatie) samenhangen.

Hoewel de scanning dus maar een momentopname is, wordt dit ruim gecompenseerd doordat het meer oplevert dan scores voor welbevinden en betrokkenheid. Door de bijbehorende analyse kom je op het spoor van kenmerken van de aanpak die niet enkel voor dit eigenste moment gelden. Indien je bepaalde lage scores toe kan schrijven aan een zwakke organisatie, of het ontbreken van stimulans, of een te arm aanbod van materialen, dan raak je aan het basisstramien zelf van de praktijk zoals dat zich in de voorziening of leefgroep heeft ontwikkeld. Met relatief weinig inspanning – enkele scanningrondes en de analyse ervan – kom je dus ontzettend veel te weten. Het is een snelle manier om een inschatting te maken van de globale kwaliteit in een leefgroep (en van de voorziening als men alle leefgroepen scant).

Dat de observator voor de scanning de kinderen niet per se hoeft te kennen is eveneens een voordeel. Interne of externe professionals die niet als pedagogisch medewerker in de groep werkzaam zijn, kunnen ingeschakeld worden. Het biedt ook meer garanties voor objectiviteit omdat er meer distantie is en de relatie die je als pedagogisch medewerker met elk kind hebt niet tot vertekening kan leiden.

Mogelijke functies

ZiKo is een methodiek voor **zelfevaluatie** en hoort bij de kwaliteitszorg op het niveau van de voorziening. De scanning is bedoeld om te checken of de inspanningen die het team zich getroost ook effectief in een kwaliteitsvolle praktijk resulteren. Dat wil zeggen: tot een leeromgeving die meer welbevinden en betrokkenheid bij kinderen teweeg weet te brengen. Het volstaat ZiKo daarvoor om tweemaal per jaar uit te voeren.

Begeleiders van een leefgroep kunnen ook op een meer **informele** manier scannings uitvoeren. Ze kunnen bijvoorbeeld observaties richten op bepaalde situaties in de loop van de dag (bijvoorbeeld het eetmoment of het buitenspel) of op bepaalde activiteiten (het spel in de hoeken, het verhaal).

Dit soort van scanning kan deel uitmaken van een **trainings- en/of coachings-activiteit**, waarbij de pedagogisch medewerker zij aan zij met verantwoordelijken/ pedagogisch ondersteuners observatierondes uitvoert, de scores on the spot uitwisselt en op basis ervan op de aanpak reflecteren.

Verder is het idee om de scanning een centrale plaats te geven bij de **inspectie**, helemaal niet uit de lucht gegrepen. Ervaringen in de Vlaamse context en recent bij de ontwikkeling van een nieuw monitoring instrument voor de zorginspectie in het kader van de MeMo-Q opdracht bevestigen de waarde van een procesgerichte kijk.

De scanningstechniek kan ten slotte ook gebruikt worden in het kader van (groot-schalig) wetenschappelijk **onderzoek**. Hier kan men afhankelijk van de onderzoeksvragen, zo nodig ook meer scannings per kind over een zekere periode voorzien om het individuele patroon te achterhalen. Dit past uitstekend in een design waarin men kindkenmerken aan welbevinden en betrokkenheid wil relateren: herkomst en thuis-context, impact van betrokkenheid op ontwikkeling (gemeten in een pre- en posttest), etc. Deze onderzoeksaanpak is wel arbeidsintensief, niet alleen door het hoger aantal scanningrondes, maar ook omdat bij de scoring de steekproef van (tien) kinderen systematisch gevolgd moet worden en de individuele namen of codes genoteerd. Bij de standaardscanning komen de namen van kinderen niet eens aan bod.

Screening als kern van een kindvolgsysteem

Herkomst

Het Procesgericht Kindvolgsysteem (KVS), ontwikkeld voor kleuters in het primair onderwijs (leeftijd van 2,5 tot 6 jaar), legde de basis voor ZiKo-Vo⁵ – het volgsysteem dat bij ZiKo hoort. Dit instrument is ontworpen zowel voor gastouders als voor de groepsopvang voor kinderen van 0 tot 3 jaar. Om het op deze gevarieerde doelgroep af te stemmen zijn in vergelijking met het kindvolgsysteem een aantal ingrepen gedaan: (1) er heeft geen groepscreening plaats, maar er wordt meteen gefocust op individuele kinderen; (2) er is een verregaande versobering van het aantal rubrieken;

(3) ouders hebben een actieve rol bij het samenstellen van het portret en (4) de schalen en domeinen zijn daarom ook zo toegankelijk mogelijk beschreven. ZiKo-Vo is daardoor een laagdrempelig en gebruiksvriendelijk instrument dat de kern probeert te vatten van de persoon die het kind is, met als doel: zo snel mogelijk inzicht krijgen in mogelijke verbeteracties. Wegens de grote meerwaarde van het instrument is ook voor de jongste kinderen in de Vlaamse kleuterschool (kinderen van 2,5 tot 5 jaar) vanuit hetzelfde principe MijnPortret ontwikkeld.

Het 'kindportret' vormt het hart van het volgsysteem. Het bestaat uit een invulblad waarmee je stap voor stap een beeld samenstelt van het kind. Bij ouderbesprekingen ligt het icoon in het midden waar het bijzonder nuttig is gebleken als leidraad voor

naam: jr. mond. datum:/...../.....

grote/grove motoriek
 ?

kleine/fijne motoriek
 ?

taal
 ?

begrijpen van de fysieke wereld
 ?

sociale ontwikkeling
 ?

logisch en wiskundig denken
 ?

goed in je vel zitten
 ?

zelfsturing / ondernemen
 ?

muzische expressie
 ?

Hoe zorgen voor meer welbevinden, betrokkenheid en ontwikkeling?

MijnPortret
 Dit portret is auteursrechtelijk beschermd en mag NIET gepubliceerd worden.
 © 2009-2010 Praktijk Samen - Samen

Formulier voor communicatie met ouders uit kindvolgsysteem MijnPortret

⁵ ZiKo-Vo staat voor 'Zelfevaluatie Instrument voor de Kinderopvang – Volgsysteem' (Laevers, Daems, Debruyckere, Declercq, Silkens, Snoeck, 2009).

het gesprek en de reflectie. Bij de bespreking komen steeds eerst de positieve aspecten aan bod (vanuit het perspectief van ouders en pedagogisch medewerker). Dit is van belang gebleken om een vertrouwensband op te bouwen. Het heeft inzonderheid zijn nut bewezen in het contact met kansarme gezinnen.

Alles begint ook hier met een markering van het niveau van welbevinden en betrokkenheid. In de ballonnen is voor het lage welbevinden "heeft het moeilijk" ingevuld, voor de lage betrokkenheid "komt moeilijk tot spel". Hoog welbevinden wordt gelabeld als "voelt zich opperbest" en hoge betrokkenheid als "gaat steeds op in zijn spel". Verder is er ruimte om gegevens uit observaties in te brengen zoals spelintressen en de relatie met andere kinderen. Samen met de ouders worden tevens acht domeinen van ontwikkeling overlopen (Grote motoriek – Kleine motoriek – Taal – Ontdekken van de wereld – Sociale ontwikkeling – Verstandelijke ontwikkeling – Zelfsturing en ondernemen – Goed in je vel zitten). De uitwisseling met ouders mondt uit in de vraag hoe 'wij' samen (de opvangvoorziening en de ouders) voor dit kind (nog meer) kunnen bijdragen aan welbevinden, betrokkenheid en ontwikkeling.

In het zog van het Procesgericht Kindvolgsysteem voor het primair onderwijs⁶ (dat sedert 2015 in de gedaante van LOOQIN^{PO} gedigitaliseerd werd) is nu een variant in aanbouw op maat van de Nederlandse kinderopvang – LOOQIN^{KO} – voor kinderen tussen 0 en 4 jaar (in de groepsopvang). De module voor ouderbespreking (gebaseerd op MijnPortret en ZiKo-VO) is in LOOQIN^{KO} geïntegreerd. Op die manier kan de pedagogisch medewerker na de eigen observaties en een eerste duiding, met de ouders rond de tafel zitten om samen het portret van hun kind in te vullen.

Beschrijving van de screeningprocedure

Pedagogisch medewerkers maken een drietal keren per jaar voor alle kinderen van de leefgroep een inschatting van welbevinden en betrokkenheid. Hun scores (op een vijf-punten schaal) zijn gebaseerd op observaties over een periode van enkele weken. Ze gaan dus na hoe elk kind het in een gegeven periode over het algemeen heeft gemaakt, dat wil zeggen hoe gelukkig het is én hoe geboeid door de activiteiten. De eerder vermelde scanningschalen zijn voor dit doel aangepast. In plaats van een inschatting van de niveaus in een observatie die twee minuten in beslag neemt, gaat het om de erkenning van een patroon in de beleving van het kind dat men over een langere termijn waarneemt.

Verwerking

Het digitale systeem kent meteen bij invoering van de screeningresultaten een kleurcode toe aan de kinderen. Deze geeft de mate aan waarin zorg nodig is. Indien de scores voor welbevinden en betrokkenheid niet lager liggen dan niveau 4 is dat groen, een score 3 op een of beide indicatoren geeft oranje en een score lager dan 3 voor een of beiden krijgt een rode code. Kinderen die zich in de oranje en rode zone bevinden vragen extra aandacht. Voor hen mogen verdere analyses in het licht van gerichte interventies niet uitblijven.

Typisch voor het volgsysteem is dat de acties die op de analyse van de screeningsgegevens volgen, zich op twee sporen situeren. In een eerste spoor vraagt men zich af

⁶ LOOQIN^{KO} is de vrucht van een samenwerkingsverband tussen het Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs, Onderwijs Maak Je Samen en Korein. Er is eveneens een versie van LOOQIN voor het primair onderwijs (LOOQIN^{PO})

welke ingrepen op het niveau van de **algemene aanpak** een bijdrage kunnen leveren om het welbevinden en de betrokkenheid te verhogen voor meerdere kinderen of zelfs voor de hele groep. Deze demarche illustreert het streven binnen LOOQIN^{KO} naar de grootst mogelijke efficiëntie. Soms hangen lagere niveaus van welbevinden en betrokkenheid immers direct samen met de heersende aanpak, de begeiderstijl, de keuze van inhoud en groepeeringsvormen, het groepsklimaat of het aanbod van materialen. Het is dan aangewezen de verbeteracties op deze basiselementen te richten. In deze fase van analyse heeft men via een reeks vensters toegang tot ruim 300 concrete suggesties voor interventies of mogelijke verbeteracties.

De groepsscreening is het startpunt voor een tweede spoor waarbij nu wel gefocust wordt op **individuele kinderen**. In tegenstelling tot het gebruik van het instrument in de onderwijscontext komen hier alle kinderen aan bod, ook omdat voor alle kinderen een bespreking met de ouders 'rond het portret' plaats zal vinden. Dit blijkt immers haalbaar beschouwd gelet op het geringer aantal kinderen per kindbegeider. De aangeboden observatieschalen zoomen in op verschillende aspecten zoals: welbevinden in de relaties met andere kinderen, met de begeider of de betrokkenheid in relatie tot types activiteiten of werkvormen (individueel spel, begeide activiteiten, groepsmomenten).

Het instrument bevat eveneens schalen om de ontwikkeling van kinderen in tien domeinen⁷ in kaart te brengen. Telkens gaat het om een vijf-punten schaal waarbij de niveaus 1 en 5 als referentiepunten zijn omschreven. In tegenstelling tot gangbare instrumenten voor meting van ontwikkeling is de benadering hier holistisch. Geen opsomming van aan te vinken gedragskenmerken. Wel een beschrijving van niveaus die men als bril kan hanteren bij observatie van kinderen en tot de kern van het competentiegebied gaat⁸.

De instrumenten voor data-verzameling zijn zo geconstrueerd dat bij het invoeren van gegevens en aanvinken van categorieën steeds het onderscheid tussen positieve en negatieve indicaties wordt gemaakt. In een volgende stap van verwerking rolt alle beschikbare informatie uit in de vorm van een portret met de positieve, bevorderende factoren in een kolom en de belemmerende factoren in een tweede. Dit is de **balans** die de nodige achtergrond biedt voor de bespreking van het kindportret, en verder voor een eventueel zorgoverleg en het formuleren van **doelen** voor interventies en werkpunten (inclusief handelingsplan) die een antwoord bieden op de specifieke zorgvragen.

Procesgericht versus productgericht

Volgsystemen, wereldwijd, zijn doorgaans productgericht. Ze nemen de prestaties en niveaus van ontwikkeling als uitgangspunt. Ze gaan na wat men van 'het gemiddelde kind' mag verwachten en hoever elk kind staat ten opzichte van de norm. Een kind dat lager presteert op een of meerdere ontwikkelingsdomeinen komt zo in een traject met bijkomende remediërende interventies. In het beste geval worden welbevinden en betrokkenheid in de marge meegenomen, maar ze zijn niet de ingang. Het Pro-

⁷ De negen schalen uit Ziko-Vo werden hier uitgebreid met twee domeinen gelet op de bredere leeftijdsrange (tot 4 jaar).

⁸ Meer informatie over de ontwikkelingsdomeinen en de aanpakfactoren vindt men in Laevers & Silkens (red.), 2013.

cesgericht kindvolgsysteem onderscheidt zich van deze instrumenten door de focus: identificatie van kinderen die extra zorg behoeven berust hier in de eerste plaats op de niveaus van welbevinden en betrokkenheid. Dat is de ingang.

Onderliggende principes

Bij het design van het Procesgericht kindvolgsysteem werden alle mogelijkheden uitgebaat om de performantie van het instrument op de spits te drijven. Die aandacht voor efficiëntie komt onder meer tot uiting in de keuze van de invalshoek (welbevinden en betrokkenheid dicteren voor wie nu actie vereist is), verkennen van verbeteracties omtrent de algemene aanpak voor men zich op individuele dossiers stort, selectief gebruik van de observatieschalen in functie van elk individueel profiel. Dat alle gegevens uitmonden in een balans is eveneens veelzeggend: van bij de start gaat men ook op zoek naar alle elementen die voor het kind een sterkte vormen. Bij interventies worden die positieve factoren meegenomen, wat het succes van ingrepen verhoogt. Talenten van kinderen, vriendschapsbanden, interesses... ze geven aanknopingspunten om kinderen in hun kracht te zetten.

Relatie scanning-screening

De stelling poneren dat kwaliteit staat of valt met een behoorlijk niveau van welbevinden en betrokkenheid is een ding. Daar in de dagdagelijkse praktijk consequent werk van maken is een ander. Scanning en screening vormen samen daarvoor een krachtige mix waarin niets aan het toeval wordt overgelaten. Een sluitend kwaliteitszorgsysteem begint met een globale peiling die als nulmeting of baseline dienst doet. Het zegt ons vanuit één blik in alle leefgroepen hoe 'goed' de voorziening het doet. De analyse levert bovendien eerste indicaties op over sterktes en zwaktes en suggesties voor verbeteracties.

Het belet niet dat de strategie moet verdiept worden door een screening van alle kinderen. Met die uitbreiding komen we tegemoet aan de pedagogisch medewerkers die over een schat aan informatie beschikken over elk van de kinderen. Bij het screenen concentreren ze zich op elk kind afzonderlijk om al die beelden op te roepen en zich in het kind te verplaatsen vanuit één kernvraag: hoe maakt zij of hij het hier? Het volgsysteem in hun handen leidt tot interventies die precies zijn afgestemd op wat zich in elk kind van de leefgroep afspeelt. Dichterbij kan je niet komen. Met een relatief beperkte inspanning krijg je heel wat in handen om uit te maken of de aanpak al dan niet voldoet. Je krijgt ook een zeer vroege aanwijzing voor het feit dat bepaalde kinderen in de gevarenzone dreigen te komen. Vanuit preventie is dat van onschatbare waarde. Want als kinderen in de pedagogische context waarin ze verwijlen, thuis of in de opvang, niet gedijen, komt het niet goed.

Een volgende scanning, later op het jaar, werkt als een peiling naar de vooruitgang die is gemaakt. Met enkele scanningrondes per leefgroep komt dan aan het licht of alle inspanningen die zijn gedaan in het zog van de screening, tot een duurzame verandering in de aanpak hebben geleid. Jaar na jaar kan een voorziening zo werken aan kwaliteit, maar bovendien zicht krijgen op de evolutie daarin.

6. Wat onderzoek ons leert

ONDERZOEK 1

Grootschalig onderzoek naar de kwaliteit van kinderopvang

Het ZiKo-onderzoek⁹ (Laevers e.a. 2008 & 2009) had als opdracht na te gaan (1) hoe kinderen het maken in de Vlaamse opvang, in termen van welbevinden en betrokkenheid en (2) te achterhalen welke factoren in de leef- en leeromgeving daarbij van invloed zijn.

Voor dat laatste is uitgegaan van de volgende vijf aanpakfactoren:

1. De rijkdom van het aanbod van activiteiten (de infrastructuur en uitrusting, de verscheidenheid en hoeveelheid materiaal, de frequentie en kwaliteit van het aanbod van (al dan niet begeleide) activiteiten).
2. Het groepsklimaat (aangename atmosfeer, positieve interacties, een gevoel van verbondenheid).
3. Ruimte voor initiatief (ruime mogelijkheden om te kiezen, participatie van kinderen in praktische aangelegenheden en in het maken van afspraken en regels).
4. Een efficiënte organisatie (een duidelijke dagkalender afgestemd op de noden van kinderen, vlotte transitie tussen activiteiten, optimale inzet van de aanwezige pedagogisch medewerkers, aangepaste groepeeringsvormen).
5. Een empathische begeleidingsstijl (rekening houdend met de gevoelens en noden van kinderen, empowerment van kinderen door stimulerende en autonomie ondersteunende tussenkomsten).

Met een totaal van 748 opvangvoorzieningen, 11.014 geobserveerde kinderen in 1.386 leefgroepen kan men spreken van een grootschalig onderzoek¹⁰ (Laevers, e.a., 2009). In alle leefgroepen werd één scanningronde uitgevoerd met een scoring van welbevinden en betrokkenheid voor circa tien kinderen.

Vooraleer de resultaten te analyseren staan we stil bij de vraag naar een norm: welk niveau van welbevinden en betrokkenheid kunnen we als minimaal aanvaardbaar labelen? Die vraag kunnen we niet beantwoorden vanuit een statistische waarde, maar wel vanuit de psychologische betekenis van de respectieve niveaus. De voorbije jaren is er een consensus gegroeid bij gebruikers van de schalen waarbij een gemiddelde van 3,5 als norm wordt geaccepteerd voor wat men omschrijft als 'een minimaal aanvaardbaar niveau'. Het betekent dan – hypothetisch – dat de helft van de observaties zich op een niveau 4 situeert en de andere helft op niveau 3.

Verder kunnen we uit de gegevens in tabel 6.1 besluiten dat het voor welbevinden met een score van 3,61 redelijk goed zit, terwijl voor betrokkenheid met een score van 3,27 het resultaat eerder zwak is.

⁹ 'Werken aan kwaliteit vanuit het kinderspectief: welbevinden en betrokkenheid als richtsnoeren' is de titel van het onderzoek dat liep van 2006 tot 2008. Het werd uitgevoerd in opdracht van Kind en Gezin, de officiële Vlaamse organisatie die instaat voor het domein van de kinderopvang.

¹⁰ Het aandeel geobserveerde leefgroepen met 0 tot 3-jarigen bedraagt 78% terwijl de resterende 22% zich in de buitenschoolse opvang situeren (met 3 tot 12-jarigen).

TABEL 6.1**Percentage kinderen gespreid over de scores voor welbevinden en betrokkenheid**

Niveaus	Welbevinden, gemiddelde 3,61 (N = 10.644)	Betrokkenheid, gemiddelde 3,27 (N = 10.634)
1, 1+ & 2	6%	21%
2+, 3 & 3+	44%	39%
4, 4+ & 5	50%	40%
TOTAAL	100%	100%

Meer in detail zien we dat 6% van de kinderen zich niet goed voelt in de voorziening. De helft van de kinderen voelt zich goed tot uitstekend. De betrokkenheidscijfers geven aan dat 21% tijdens de observatie of niet actief waren, of hun activiteit geregeld onderbraken, terwijl 40% van de kinderen redelijk tot zeer geboeid bezig zijn. We besluiten dat de kinderopvangvoorzieningen er meer in slagen in te spelen op de sociaal-emotionele noden dan met het aanbieden van een uitdagende omgeving. Tabel 6.2 zoomt in op de gemiddelden per voorziening en toont dat de norm van 3,5 voor welbevinden bij 85% van hen wordt gehaald en voor betrokkenheid bij slechts 42%.

TABEL 6.2**Gemiddelde score voor welbevinden per voorziening (N = 721)**

Score	Aantal	Percentage	Laag vs hoog
2.0 tot 2.49	1	0,1%	30,9%
2.5 tot 2.99	13	1,8%	
3.0 tot 3.49	209	29%	
3.5 tot 3.99	403	55,9%	69,1%
4.0 tot 4.49	91	12,6%	
4.5 en meer	4	0,6%	
TOTAAL	100	100%	100%

TABEL 6.3**Gemiddelde score voor betrokkenheid per voorziening (N = 721)**

Score	Aantal	Percentage	Laag vs hoog
2.0 tot 2.49	22	3%	66,7%
2.5 tot 2.99	149	20,7%	
3.0 tot 3.49	310	43%	
3.5 tot 3.99	217	30,1%	33,3%
4.0 tot 4.49	23	3,2%	
4.5 en meer	0	0%	
TOTAAL	100	100%	100%

Onmiddellijk na elke scanningronde drukten de observatoren (onderzoekers) hun waarnemingen met betrekking tot de kwaliteit van de aanpak uit op een driepuntenschaal (met scores -1, 0 en +1) voor elk van de vijf aanpakfactoren die eerder zijn vermeld.

Gebaseerd op de gegevens van 612 leefgroepen blijkt dat alle vijf de factoren significant bijdragen tot betrokkenheid. Voor leefgroepen waar voor elk van de vijf dimensies een score +1 is toegekend komen we tot een theoretisch geschat gemiddelde van 3.79 voor betrokkenheid. Bij vijfmaal een -1 score komen we uit bij een geschatte waarde van 2.69. Voor welbevinden is de relatie met de vijf factoren minder stringent. Hier blijken vooral een positief groepsklimaat en adequate organisatie van tijd, ruimte en menskracht een significante invloed te hebben.

Conclusie

Het ZiKo onderzoek heeft aangetoond dat een procesgerichte benadering en de scanningtechniek zich leent voor een grootschalige en tegelijk kosteneffectieve peiling naar kwaliteit. De betrouwbaarheid van de schalen wordt bevestigd, maar ook de validiteit, welke blijkt uit de samenhang tussen de aanpakfactoren en de proces-indicatoren welbevinden en betrokkenheid. Wat we theoretisch beschouwen als relevante factoren blijkt ook een invloed te hebben. We komen ook te weten dat welbevinden en betrokkenheid binnen de steekproef enigszins met elkaar correleren – $r = .49$ ($p < .001$) – maar tegelijk voldoende van elkaar verschillen om van aparte variabelen te spreken. Ten slotte wordt duidelijk dat we de inspanningen om kwaliteit in de (Vlaamse) kinderopvang te verhogen vooral op betrokkenheid moeten richten.

ONDERZOEK 2

Screening van kinderen in een longitudinaal perspectief

Situering

Het onderzoek met als titel 'Het verhaal van een klas: een kwalitatief longitudinaal onderzoek' liep van 2002 tot 2009. De hoofdpdracht bestond erin de loopbaan van kinderen in het onderwijs te beschrijven met als invalshoek 'hoe zij het er maken'. Omdat (in Vlaanderen) kinderen reeds met 2,5 jaar naar school gaan is het resultaat van het onderzoek ook voor de kinderopvang relevant. Aanvullend werd ook meer inzicht gezocht in de factoren die 'de kwaliteit van leven' in de onderwijscontext van deze kinderen bepalen en na te gaan of profielen van kinderen konden geïdentificeerd worden met het oog op het voorspellen van hun kansen op een succesvolle (school) loopbaan.

Het project startte in 2002 met drie peuterklassen (de groep van 2,5 jarige instromers in de kleuterschool). In elke klasgroep werden vijftien kinderen van nabij gevolgd. Omdat elk jaar kinderen uit het onderzoek vielen (door verhuizing of omdat de groepen zich over meerdere klassen verspreidden) werden telkens weer nieuwe kinderen in de steekproef opgenomen om de steekproef aan te vullen. Fase 1 (de eerste drie jaren) bestond uit 55 kinderen, in Fase 2 (de volgende drie jaren) werden 61 kinderen gevolgd en in Fase 3 (de afsluitende twee jaren) waren 45 kinderen aan boord.

Data-verzameling

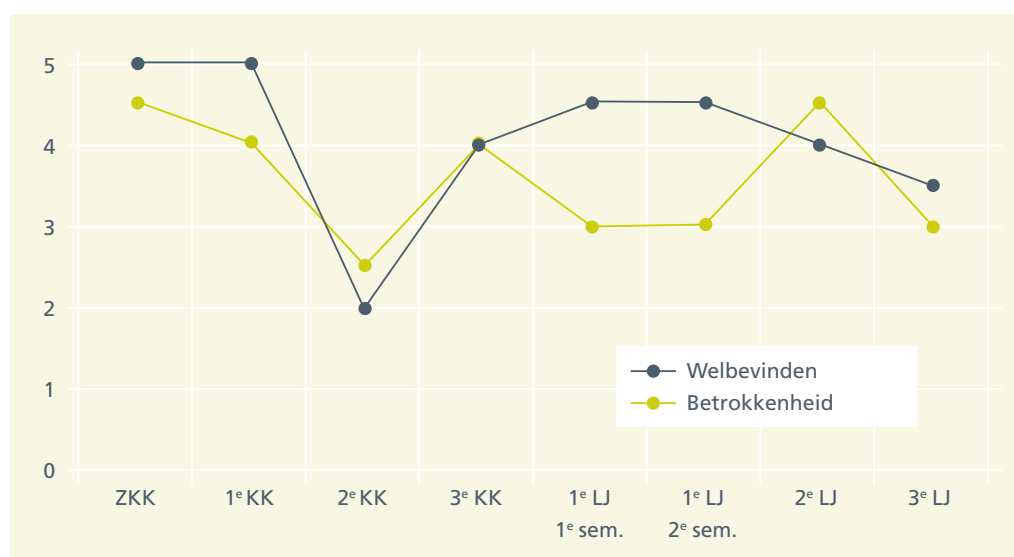
De studie werd uitgevoerd door studenten Pedagogische wetenschappen (KU Leuven) in het kader van hun masterproef. Afhankelijk van het onderzoeksjaar en de omstandigheden besteedden ze per semester tussen zeven en tien halve dagen observatie in de hen toegewezen klassen. De data bestonden uit observaties, foto's, video-opnamen, vragenlijsten voor kinderen en ouders, tests en interviews met de leerkracht. Het geheel werd gedragen door het Procesgericht kindvolgsysteem (toen nog een niet-digitale versie). De kindprofielen konden zo op basis van een brede waaier

van gegevens worden opgemaakt met centraal de inschattingen van welbevinden en betrokkenheid en scores voor competenties en disposities die in drie rubrieken zijn ondergebracht: (1) Goed in je vel (zelfvertrouwen), (2) Exploratiedrang en interesses, (3) Competenties op tien domeinen, met bijzondere aandacht voor zelfsturing/ondernemingszin en sociale competentie. Ook de aanpak kreeg aandacht met een focus op het groepsklimaat, de begeleidingsstijl en de rijkdom van de leeromgeving. De kindprofielen werden aangevuld met gegevens over geplande en uitgevoerde interventies en een prognose voor het schoolsucces in de eerstvolgende jaren.

Het profiel van Dries illustreert hoe de gegevens opgehangen aan de fluctuaties in welbevinden en betrokkenheid een coherent verhaal opleveren.

FIGUUR 6.1

Het traject van Dries van de onthaalklas tot het 3de leerjaar

Het aanvangsprofiel van Dries typeert hem als "...een immer vrolijk kind dat goedlachs door het leven gaat." Dries is een levensgenieter. Hij maakt hiermee een uitstekende start als 2,5-jarigen en het jaar daarop in de groep met 3-jarigen. In de tweede kleuterklas (als hij 4 is) dalen zowel zijn welbevinden als zijn betrokkenheid. Dries evolueert van een spontane en vrolijke kleuter naar een kind dat meer op zichzelf gericht is. Gezien hij over een grote sociale competentie beschikt en met iedereen kan opschieten lijkt deze achteruitgang enkel te verklaren door een algemeen minder gunstig groepsklimaat. Relaties tussen de kinderen zijn niet optimaal. In de derde kleuterklas gaat het weer beter. Dries voelt zich goed en is doorgaans geboeid aan de slag. Een nieuwe dip doet zich echter voor in het eerste leerjaar. Zijn speelse en nonchalante houding botst met de verwachte taakgerichtheid en het opgelegde werktempo. De juf stelt meer eisen aan zijn inzet en de betrokkenheid daalt naar niveau 3. Het belet niet dat zijn welbevinden daar niet onder lijdt. Dat wijten we aan zijn goedgeluimdheid en zijn zelfvertrouwen. Dries blijft wel een speelse jongen die nog geïnteresseerd is in activiteiten die door zijn leeftijdsgenoten (vooral de meisjes) als kinderachtig worden gezien. Maar die attitude is in het tweede leerjaar geen hinder voor welbevinden en betrokkenheid. Dries heeft enigszins geleerd met de schoolse atmosfeer om te gaan, maar dat heeft de leerkracht zeker gefaciliteerd door een flexibele opstelling en het scheppen van kansen om actief te zijn. Dries blijft als een gelukkig kereltje door het

leven gaan. Maar in het derde jaar – waar opnieuw een meer strakke aanpak geldt – zien we weer een daling in welbevinden en betrokkenheid.

Een projectie naar de toekomst is niet zo eenvoudig. De observator situeert Dries in de categorie tussen 'eerder zorgwekkend' en 'eerder gunstig' ook al heeft Dries wel troeven: sociale competentie, zelfvertrouwen en een goede zelfsturing. De vraag zal eerder zijn of de school in de volgende jaren de context zal bieden die zijn interesses en talenten voldoende aanspreken en of hem ook de tijd wordt gegund om op zijn tempo te groeien. De observator meldt nog dat de thuiscontext van Dries mogelijk bijdraagt tot zijn positief zelfbeeld. Dries voelt zich erg geliefd door zijn ouders, zijn oudere broer en jongere zus. De papa van Dries is erg betrokken op schoolgebied, hij komt mee lezen met de kinderen en geeft een voordracht over de luchtvaart voor het derde leerjaar. Op zulke momenten is er een warm contact observeerbaar tussen papa en Dries. Ongetwijfeld een protectieve factor.

Prognoses

De lectuur van de profielen in de onderzoeksrapporten laat een sterke indruk na over wat voor de toekomst van elk van deze kinderen belangrijk zal zijn. Het overzicht van de prognoses – gebaseerd op een kwalitatieve lezing van de gemaakte profielen per kind – spreekt eveneens zeer tot de verbeelding. Het toont aan dat zowel in het vijfde en als in het zevende onderzoeksjaar 10% van de kinderen een zorgwekkend profiel tonen.

TABEL 6.4

Overzicht van prognoses einde fase 2 (N=61) en einde fase 3 (N=45)

Prognose	Einde fase 2	Einde fase 3
Zeer verontrustend	9,6%	10,3%
Eerder verontrustend	28,9%	20,7%
Gunstig	33%	44,8%
Zeer gunstig	28,5%	24,1%
TOTAAL	100%	100%

Conclusie

Deze gevalstudie toont hoe veelzeggend de curves van welbevinden en betrokkenheid zijn en hoe we met de daaraan gekoppelde informatie een coherent (en beknopt) verhaal rond een kind kunnen maken. Waar het traject vanuit 'prestaties' beschreven had kunnen worden, leidt de procesgerichte benadering ons naar de kern van de zaak. Competenties en talenten blijven niet buiten beschouwing, maar het zijn factoren die passen in een omvattend portret.

Uit de verhalen besluiten we ook dat zowel factoren in het kind als in de context een rol spelen en hoe daarbij vaak sprake is van circulaire processen. Men kan soms begrijpen hoe een volwassene op een kindkenmerk reageert, maar tegelijk ook zien dat een andere opstelling van de volwassene een heel ander verhaal kan opleveren.

Op basis van de rijke oogst aan gegevens over 'hoe kinderen de (school) context beleven' zijn er alvast vier factoren te onthouden die horen bij een 'empowerende' omgeving:

1. Een positief groepsklimaat, positieve relaties tussen de kinderen en de ontwikkeling van vriendschappen is van algemeen groot belang als bedding voor kwaliteit.
2. Een aanpak waarin het vermogen tot zelfsturing en de ondernemende houding van kinderen erkend en bevorderd worden, zorgen ervoor dat kinderen een actieve rol

- opnemen. Dat geeft de volwassenen heel wat meer aangrijpingspunten om welbevinden en betrokkenheid te bevorderen.
3. Een besef bij volwassenen van hoe kinderen over zichzelf denken en in het bijzonder hoe competent ze zich voelen, helpt kinderen om zich van hun talenten bewust te worden en voert de volwassenen weg van het deficit-model met focus op 'wat het kind nog niet kan'.
 4. Het is belangrijk dat volwassenen beseffen hoe belangrijk hun omgangsstijl is omdat de wijze waarop ze tussenkomen en zich tot kinderen verhouden een enorme impact hebben – in twee richtingen: ze kunnen de ontwikkeling van kinderen hypothekeren, of hen doen gedijen, hier en nu en voor de rest van hun leven.

ONDERZOEK 3

Interventie-onderzoek in Milton Keynes (UK)

Situering

Milton Keynes is een stad en regio ten noorden van Londen met zo'n 280.000 inwoners en een van de 'local authorities' waarvoor CEGO in de voorbije jaren meerdere onderzoeksopdrachten heeft uitgevoerd. Voor kinderen tussen 0 en 5 jaar beschikt de regio over 114 voorschoolse voorzieningen (Early Years settings).

Het onderzoek sluit aan bij het nieuwe spelgeoriënteerde curriculum (de Early Years Foundation Stage Framework) dat in september 2008 in voege ging (voor alle voorschoolse opvang tussen 0-5 jaar). Eén van de eisen die het curriculum stelt is dat kinderbegeleiders via zelfreflectie werken aan een continu proces van kwaliteitsverbetering. Deze beslissing van de Milton Keynes 'local authority' om in het kader van een onderzoek de procesgerichte benadering van het E.G.O. (Experiential Education) te implementeren is niet zomaar genomen. In een voorafgaande fase (die zes maanden in beslag nam) werd het team van vijftien pedagogisch begeleiders vertrouwd gemaakt met de ervaringsgerichte concepten en instrumenten. Naast de bijbehorende professionele ontwikkeling was het doel samen tot een consensus te komen omtrent de te volgen strategie. Deze werkwijze bleek effectief om aanvankelijke weerstanden binnen het team te kunnen doorpraten en om tot een implementatiestrategie te komen, op maat van Milton Keynes.

Dit mondde uit in de gedragen beslissing om te starten met de introductie en ondersteuning van het ZiKo-instrument bij een eerste groep van voorschoolse opvangvoorzieningen. In een latere fase zouden andere groepen aan bod komen, en ook andere instrumenten en didactische middelen geïntroduceerd worden (zoals het Procesgericht Kindvolgsysteem, de Doos vol Gevoelens en ZiKo-Vo). Het onderzoek startte in 2009 en werd in 2011 afgesloten (Laevens, Declercq en Buyse, 2011).

De effectieve start

In een 'train-de-trainer' module kreeg het pedagogisch begeleidingsteam een volledige dag training in ZiKo en een halve dag coaching op de werkvloer. Hierdoor beschikte het begeleidingsteam over de nodige kennis en vaardigheden om in de toekomst op hun beurt kindbegeleiders en verantwoordelijken in ZiKo te kunnen coachen. Drie weken later werden voor een groep van 200 leidinggevend en teamleden de kernbegrippen van het ervaringsgericht werken in een conferentie toegelicht. Direct na afloop van de conferentie kon men intekenen voor een opvolgingstraject dat bestond uit een volledige dag training in ZiKo en een halve dag coaching op de werkvloer door het pedagogisch begeleidingsteam.

Druk op kwaliteitsverbetering

In de U.K. en in het bijzonder in Engeland legt de overheid heel wat druk op de voor-schoolse opvang om te werken aan kwaliteit. Nationale doelen worden vooropgesteld om de output op kindniveau te verhogen. Specifiek voor de voor-schoolse opvang zijn de indicatoren die focussen op het meten van de vooruitgang in settings en op het terugdringen van de kloof tussen de zwakste presteerders en de rest. Resultaten van het EYFS-profiel, dat een beoordelingschaal bevat die afgenomen wordt bij elke 5-jarige, zijn hierbij richtinggevend. Bovendien worden de lokale overheden jaarlijks op een ranglijst geplaatst om aan te geven hoe succesvol ze zijn in het bereiken van de indicatoren.

Redenen genoeg om aan de implementatiestrategie ook een onderzoekslijn te koppelen, om na te gaan of er door het werken aan de kwaliteit via de focus op welbevinden en betrokkenheid, ook echt een meetbare verbetering optreedt. In dit flankerend onderzoek had het ZiKo-instrument een centrale plaats. Omdat de pedagogisch ondersteuners sowieso de kinderopvangvoorzieningen op geregelde basis bezochten bouwde men vanaf het begin van het traject, bij die bezoeken systematisch observatie met het ZiKo-instrument in. Dit had een dubbel doel: het verzamelen van onderzoeksgegevens en het coachen van de voorziening.

De data-verzameling

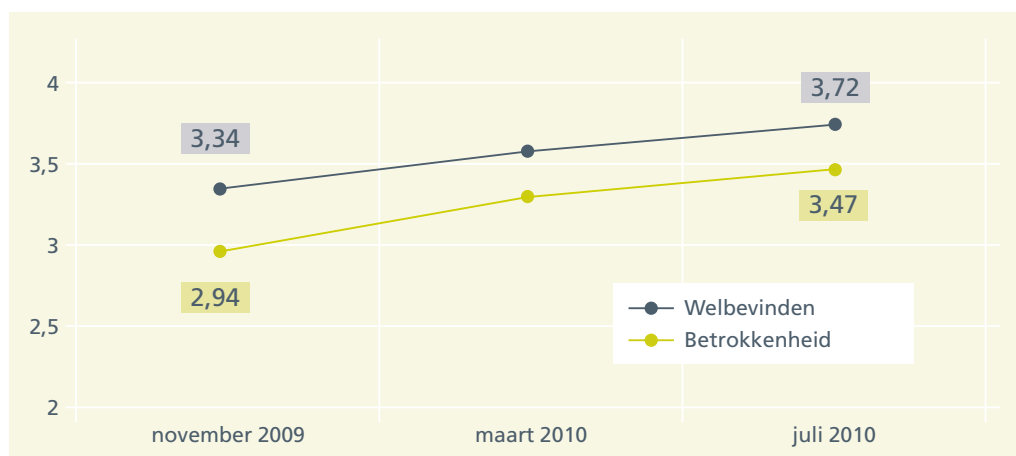
Om impact te meten werd gebruik gemaakt van een voor- en nameting. Vijftien verschillende observatoren/begeleiders bezochten elk twee tot vier kinderopvangvoorzieningen. Ze observeerden er welbevinden en betrokkenheid met het ZiKo-instrument en deden een uitspraak over de praktijk door gebruik te maken van een vier-punten schaal (onvoldoende, voldoende, goed, zeer goed) voor een reeks aanpakfactoren. Op die manier kreeg men, op tien maanden tijd, circa 1.400 kindscores voor welbevinden en betrokkenheid bij elkaar, gespreid over drie meetmomenten (circa 500 scores/meetmoment) en verzameld in circa 50 voorzieningen (groepen).

Resultaten

Voor welbevinden en betrokkenheid stellen we elke meting een statistisch significante verbetering vast, zowel op kind- als op groepsniveau.

FIGUUR 6.2

Gemiddelde scores voor welbevinden en betrokkenheid over drie meetmomenten (gebaseerd op 50 groepen, circa 450 kinderen van 0-5 jaar per meting)

Voor welbevinden krijgen we een matig resultaat in de eerste meting (beneden de norm van 3,50) waarbij 28% van de leefgroepen deze norm niet haalt. De derde meting laat een beduidende toename van welbevinden zien. We komen hier uit boven de norm en zelfs boven het Vlaamse gemiddelde uit het ZiKo-onderzoek. Het aantal leefgroepen met een score boven 3.50 is nu tot 66% uitgegroeid.

Resultaat voor betrokkenheid is bij de eerste meting ver beneden de norm van 3,50. We stellen vast dat 97% van de leefgroepen beneden de norm scoren. Minder dan een jaar later is dat percentage geslonken tot 37% (63% van de groepen scoort hoger dan de norm) – wat hoger ligt dan het Vlaamse gemiddelde in het ZiKo-onderzoek.

De aanpakfactoren

Wat de aanpak betreft valt het op dat groepsklimaat in de drie metingen telkens het hoogst scoort. Verder is er een significante verbetering tussen de eerste en derde meting voor de dimensies rijk aanbod, klimaat en de begeleidingsstijl. Een efficiënte organisatie blijft een werkpunt. In twee van de drie metingen krijgt dit de laagste score en bovendien zien we weinig evolutie over de drie metingen heen.

Belangrijk is natuurlijk dat er ook een duidelijk verband is tussen de kwaliteit van de aanpak en de niveaus van welbevinden en betrokkenheid. Hoge scores op de aanpakfactoren resulteren in een betere score voor welbevinden en betrokkenheid. Dit is zo voor elk van de vijf dimensies en ook de totaalscore voor aanpak heeft zo'n effect. Voor betrokkenheid blijken verder vooral het aanbod en de organisatie invloed te hebben. Voor welbevinden gaat de meeste invloed uit van aanbod en begeleidingsstijl.

Outputmetingen

Welbevinden en betrokkenheid hebben op zich een waarde, maar indien ze niet tot meer output leiden kan men ze moeilijk de centrale rol geven die ze in het E.G.O. krijgen. Het Milton Keynes onderzoek is een van de weinigen waarin ook outputmetingen (het EYFS-profiel) zijn gebeurd naast gegevens over de procesvariabelen. Ze geven aanwijzingen over de mate waarin de gevolgde strategie in Milton Keynes ook op het vlak van output succesvol is geweest.

Een van de strengste criteria voor output heeft betrekking op de kloof tussen de 20% zwakste presteerders en de overige 80%. Op dit gebied kan Milton Keynes een uitstekend rapport voorleggen met een grote vooruitgang in het terugdringen van die kloof. Voor de aanvang van het project deed Milton Keynes het iets beter dan het landelijk gemiddelde (plaats 67 = 44%), maar na afloop van het onderzoek, wanneer het project echt ingebed was in de verschillende kinderopvangvoorzieningen, zien we een spectaculaire vooruitgang. Waar men landelijk min of meer status quo bleef, slaagt Milton Keynes erin de kloof te verkleinen en schuift op naar plaats 16. Hun resultaten behoren zo tot de 10% beste van Engeland.

Conclusies

Het Milton Keynes onderzoek laat zien dat inspanningen om kindbegeleiders en teams anders naar kinderen te leren kijken loont. Het observeren van welbevinden en betrokkenheid en de vijf aanpakfactoren zijn een relatief eenvoudige ingang om fundamentele veranderingen in de 'kwaliteit van leven' voor kinderen te verkrijgen: ze voelen er zich beter en zijn geboeid door activiteiten. In het spoor daarvan verbeteren ook op korte termijn de resultaten op hun EYSF-profiel – maatstaf voor ontwikkeling.

7. Implicaties voor praktijk en beleid

De procesgerichte benadering

De essentie van een procesgerichte benadering is te vatten in de twee sleutelbegrippen:

- **Welbevinden** vertelt ons of de emotionele ontwikkeling goed verloopt. Het uit zich in zich thuis voelen, zichzelf kunnen zijn, spontaan en energiek uit de hoek komen, innerlijke rust tonen.
- **Betrokkenheid** verwijst naar de intensiteit van de (mentale) activiteit, de concentratie, het plezier beleven aan de exploratie, aan het aftasten van de grenzen van het eigen kunnen. Betrokkenheid is de meest directe aanwijzing voor het feit dat een persoon 'in ontwikkeling is'.

Eenvoud

Er is niets zo complex als educatie, de plek waar kinderen bij volwassenen zijn die als roeping hebben: kinderen bijstaan in de ontplooiing van het enorme potentieel dat in hen schuilt. Er komt bij dat proces ontzettend veel kijken, een oneindige reeks factoren spelen een rol in de voorzieningen en daarbuiten, niet in het minst ook in de thuiscontext, ja zelfs de invloed van de voorgaande generaties, grootouders, maar nog verder in de familiegeschiedenis – ook al is die nauwelijks grijpbaar – moeten we beseffen. En dan is er natuurlijk het kind zelf: altijd en onvermijdelijk – gelukkig maar – een unieke persoon, van bij de geboorte al doorschemerend in hoe hij of zij met de wereld omgaat. Opvoeding (en onderwijs) kan geen bandwerk zijn, het moet maatwerk zijn. Met welbevinden en betrokkenheid hebben we de twee uiteinden van die kluwen wol tussen de vingers en kan het ontrafelen beginnen: een proces dat ons snel leidt naar de knopen en naar wat we kunnen doen om deze te ontwarren. Met de twee toetsstenen welbevinden en betrokkenheid hebben we het vraagstuk van kwaliteit tot hanteerbare proporties herleid.

Voor alle educatieve contexten

Het universeel karakter van de twee procesvariabelen is een extra meevaller. Ze zijn niet leeftijdsgebonden en staan daarom centraal in een ervaringsgerichte praktijk die het hele leeftijdsbereik overspant: van 0 tot 18 jaar, ja zelfs daarbuiten – van het hoger onderwijs tot en met de context van woon- en zorgcentra voor ouderen. Ze staan ook boven elk opvang- en onderwijsmodel: voor elk systeem, of het nu Montessori, High Scope, Reggio of welk ander ook, is er geen sprake van kwaliteit indien kinderen er zich niet prima kunnen voelen en ze er niet in een 'state of flow' geraken.

Van know-how naar know-why

Terugkoppelend naar het aanpak-proces-effect schema is nu wel duidelijk wat de meerwaarde is van een procesgerichte benadering. Met instructies op het niveau van aanpak (de know-how) ben je niets als het waarom van het 'zo doen' in het duister blijft (de know-why). Acties die zich richten op de aanpak – met concrete instructies over wat pedagogisch medewerkers wel en niet moeten doen – hebben een twijfel-

achtig resultaat als daarbij niet de toets wordt meegenomen van wat ze hier en nu bij kinderen teweegbrengen. Het is immers in de uitvoering dat de kwaliteit gemaakt wordt. Welbevinden en betrokkenheid geven net die informatie, ze vertellen je direct of de manier waarop je de aanwijzingen in de praktijk brengt wel deugt. Ze doen dat in een meer hanteerbare en toetsbare vorm dan het uiteindelijke waarom: de ontwikkeling van kinderen – waarmee we in de output zitten. Je toetst met beiden de 'belofte' aan ontwikkeling.

De beïnvloedbaarheid van welbevinden en betrokkenheid

Het is eigen aan het statuut van procesvariabelen dat je er invloed op kan uitoefenen. Concreet: men kan met betrekking tot de output met een pak eisen afkomen en decreteren waar kinderen op welke ontwikkelingsgebieden moeten staan – dat effect tover je niet zomaar. Veel zal immers ook afhangen van waar een kind reeds staat, maar ook van bredere aspecten (ontwikkelingstempo, emotionele toestand, thuiscontext). Voor het niet kunnen verhogen van welbevinden en betrokkenheid is er echter nagenoeg geen excuus. Uit de onderwijscontext halen we daarvoor genoeg bewijskracht als we zien hoe zogenaamde 'zwarte scholen' het kunnen maken om niveaus van betrokkenheid te realiseren die niet moeten onderdoen voor zogenaamde 'witte scholen'. Natuurlijk zal het profiel van elk kind ook grenzen met zich meebrengen. Maar een consequente procesgerichte aanpak zal er steeds in slagen om op het vlak van welbevinden en betrokkenheid steeds weer hoger te scoren. Bij elk kind.

Hefbomen op het micro-niveau

Er zijn duizend manieren om invloed te hebben op het proces. Dat voert ons terug bij het omvattend kwaliteitskader. Dan beginnen we uiteraard op de werkvloer en de vijf factoren. Met welbevinden en betrokkenheid als gids zie je hoe eenvoudige ingrepen voor 'kwaliteit op het niveau van de ervaring' kunnen zorgen: herschikking van de ruimte, verrijken van het materiaal, afstemmen van het aanbod op geobserveerde interesses, een meer sensitieve omgang, een opener opstelling naar ouders... je ziet het effect vaak onmiddellijk. Daarom zijn welbevinden en betrokkenheid empowerend. Je voelt dat je een verschil kan maken. Dat 'slimme' tussenkomsten grote effecten hebben.

Hefbomen op het meso-niveau

Als team en organisatie kan en mag je het realiseren van kwaliteit niet helemaal overlaten aan het dagelijkse doen en laten van de individuele kindbegeleiders. Om te beginnen is reflectie als team noodzakelijk om de pedagogische condities (het zogenaamde tussenniveau) blijvend onder ogen te zien. In de veelheid van factoren in de condities is er een die er voor ons uitspringt: hoe de pedagogisch medewerkers zich voelen, hoe ze hun dagelijkse werk beleven en hoe het met het teamklimaat is gesteld. De kwaliteit die we op de werkvloer nodig hebben om te maken dat voor elk de warme en krachtige leef- en leeromgeving wordt geboden, vraagt om volwassenen die zich op en top voelen, die als persoon en als lid van een team kunnen genieten van hun job. Dat straalt af op kinderen en maakt dat het vermogen om stijlvol – empathisch, stimulerend, autonomie verlenend – met kinderen om te gaan ook effectief in elk contact voelbaar is. De zorg om het welbevinden en de betrokkenheid van teamleden moet daarom hoog staan in de prioriteiten van de organisatie. Het is best een hele uitdaging op het niveau van leiderschap dat warm en inspirerend moet zijn. Omgaan

met volwassenen in groepsverband is geen sinecure. Het is daarom een opdracht die het team als geheel moet opnemen.

Hefbomen op het niveau van het beleid

Voorzieningen opereren niet in het luchtledige. Het (landelijke) beleid zet natuurlijk de bakens uit en dat raakt aan heel wat aspecten. Het bepaalt om te beginnen de 'content' (het pedagogisch kader met daarin de beoogde ontwikkeling bij kinderen), maar uiteraard ook de voorwaarden met betrekking tot kind/volwassen ratio's, kwalificaties van personeel, financiële condities (inclusief de regels omtrent de ouderbijdrage) en zoveel meer. Het is vanzelfsprekend dat de samenleving op deze vlakken via de overheid regelgevend tussenkomt. Maar ook al lijkt het erop dat de dagdagelijkse praktijk – de wijze waarop volwassenen met kinderen omgaan, de kansen die kinderen krijgen, hoe ouders worden onthaald, etc. – ver weg ligt van die regelgevende condities, het hoort bij een geïnspireerd beleid dat men zich een voorstelling kan maken van de impact die elke maatregel op de werkvloer zal hebben. Deze bijdrage over de procesgerichte benadering biedt daarvoor een houvast: maatregelen moeten teams versterken en condities moeten steeds tegen het licht gehouden worden van de mate waarin ze het werken aan welbevinden en betrokkenheid faciliteren, dan wel hypothekeren. Een efficiënt beleid moet de competentie ontwikkelen om die oefening te doen.

Hoe belangrijk vinden we de kinderopvang?

Onvermijdelijk botsen we tegen de vraag hoe ver men moet gaan in het beschikbaar stellen van middelen voor de kinderopvang. Het antwoord op die vraag reflecteert het belang dat men hecht aan de sector. Gelet op de conclusies van peilingen omtrent welbevinden en betrokkenheid kunnen we al besluiten dat meer middelen voor de educatieve sector (kinderopvang en onderwijs) nodig zullen zijn om de niveaus van welbevinden en betrokkenheid te halen die onontbeerlijk zijn om kinderen de kans te geven op een gezonde sociaal-emotionele ontwikkeling en de ontplooiing van hun talenten. Gelet op de gigantische maatschappelijke uitdagingen waarvoor we staan, blijft het verbazen dat beleidsmakers wereldwijd nog steeds niet ten volle beseffen welke gouden kansen hier liggen om de toekomst van de samenleving en breder de wereldgemeenschap veilig te stellen. We weten dat er weinig is dat zoveel rendeert als investeren in de vroege fase van ontwikkeling. Een lange termijn visie zou tot het besef moeten leiden dat een kwaliteitsvolle kinderopvang, een waarin kinderen gedijen, staatsuitgaven in vele domeinen spectaculair zal doen dalen (zoals in de welzijns- en gezondheidszorg, voorkoming van burn-out, daling in schooluitval, minder agressie, delinquentie, etc.), en inkomsten in andere domeinen zal doen toenemen (dankzij de ontplooiing van hoognodige talenten).

Een kanteling naar zulk een visionair beleid hoeft geen blanco cheque te zijn, niet gebaseerd te zijn op blind vertrouwen. Met een digitale peiling naar het welbevinden en betrokkenheid¹¹ van kinderen volgen we van dichtbij, even direct als de beursnoteringen, hoe we vorderen in die ene sleutelindicator: gedijen kinderen in opvang (en onderwijs) vandaag meer dan gisteren?

¹¹ *Wat nu haalbaar is door de beschikbaarheid van het Procesgericht kindvolgsysteem voor de kinderopvang, het primair én het voortgezet onderwijs.*

Referenties

Berghmans, Inneke (2008). *Het verhaal van een klas : een kwalitatieve longitudinale studie naar de schoolse levensloop van kinderen. Fase II: 2005-2007*. Leuven: K.U. Leuven.

Boeckmans, Kimberley; Diels, Valerie Simons, Marjolein; Spit, Sara (2009). *Het verhaal van een klas : een kwalitatieve, longitudinale studie naar de schoolse levensloop van kinderen: fase III: 2007-2009*. Leuven: KU Leuven.

Burger, K. (2010). How does early childhood care and education affect cognitive development? An international review of the effects of early interventions for children from different social backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 25(2), 140-165.

Creten, Sarah (2005). *Het verhaal van een klas. Een kwalitatieve, longitudinale studie naar de (schoolse) levensloop van kinderen. Fase 1: de kleuterperiode (2002-2005)*. Leuven: KU Leuven.

Csikszentmihalyi, M. (1979). The concept of flow. In B. Sutton-Smith, Play and learning. *New York: Gardner*, pp. 257-273.

Engle et al. (2011). Child development 2. Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. *The Lancet Series, Advanced access*.

Laevers, F., Leijnen, A. & Veulemans, C. (1993). De kwaliteit van de kinderopvang. Betrokkenheid als sleutelvariabele. *Pedagogisch Tijdschrift*, Jg. 18, nr. 5/6, pp. 343-358.

Laevers, F. (1997). Assessing the quality of childcare provision: "Involvement" as criterion. In: Settings in interaction. *Researching Early Childhood*, 3, 151-165. Göteborg: Göteborg University. Laevers, et al. (2005).

Laevers, F. et al. (20012). *Een procesgericht kindvolgsysteem voor kleuters*. Leuven: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs.

Laevers, F. et al. (2005). *ZiKo. Zelfevaluatie-instrument voor welbevinden en betrokkenheid van kinderen in de opvang*. Brussel: Kind & Gezin.

Laevers, F., Debruyckere G., Silkens, K. & Snoeck, G. (2005). *Welbevinden en betrokkenheid observeren bij baby's en peuters. Een trainingsmodule met video*. Leuven: CEGO Publishers.

Laevers, et al. (2009). *ZiKo. Update checklist aanpakfactoren*. Brussel: Kind & Gezin.

Laevers, L., Daems, M., Debruyckere, G., Declercq, B., Silkens, K., Snoeck, G. (2009). *ZiKo-Vo. Kindvolgsysteem voor baby's en peuters*. Leuven: CEGO Publishers.

Laevers, F. (Ed.) et al. (2008). *Werken aan kwaliteit vanuit het kinderspectief: welbevinden en betrokkenheid als richtsnoeren (Eindverslag ZiKo I)*. Brussel/Leuven, Partnerschap K&G/CEGO. [Working at quality from the child's perspective: well-being and involvement as the guides. (Final Report SiCs I).]

Laevers, F., Buyse, E., Daems, M., De Bruyckere, G., Declercq, B., Silkens, K., & Snoeck, G. (2009). *Werken aan kwaliteit vanuit het kinderspectief: Welbevinden en betrokkenheid als richtsnoeren. ZiKo II. Eindverslag Partnerschap Kind & Gezin en Expertise-Centrum Ervaringsgericht Onderwijs*. Leuven: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs.

Laevers, L., & Declercq, B. & Buyse, E. (2011). *Raising levels of well being and involvement in Milton Keynes Preschool Settings [School year 2009 2010]*. Leuven: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs.

Laevers, F. & Silkens, K. (2013). *Ervaringsgericht werken in de kinderopvang. Basisboek*. Leuven: CEGO Publishers.

Helga Loos (2005). *Het verhaal van een klas. Een kwalitatieve, longitudinale studie naar de (schoolse) levensloop van kinderen. Fase 1: de kleuterperiode (2002-2005)*. Leuven: KU Leuven

OECD (2006). *Starting Strong II, Early Childhood Education and Care*. Paris: OECD.
Straetmans Johan (2005). *Het verhaal van een klas. Een kwalitatieve, longitudinale studie naar de (schoolse) levensloop van kinderen. Fase 1: de kleuterperiode (2002-2005)*. Leuven: KU Leuven.

Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). *The effective provision of preschool education (EPPE) project: Final report*. Nothingham: DfES Publications – The Institute of Education.

Penn, H. (2009). *Early Childhood Education and Care. Key Lessons from Research for policy makers. An independent report submitted to the European Commission by the NESSE network of Experts*. Brussel: Europese Commissie en NESSE.

Urban, M., Vandenbroeck, M., Lazzari, A., Peeters, J., & Van Laere, K. (2011). *Competence requirements for early childhood education and care*. London - Ghent: UEL - UGent.

Vandenbroeck, M. (2009). *In verzekerde bewaring. Honderdvijftig jaar kinderen, ouders en kinderopvang*. Tweede volledige bijgewerkte druk. Amsterdam: SWP.

Vandenbroeck, M., Laevers, F., Declercq, B., & De Droogh, L. (2011). *Vooronderzoek in functie van de ontwikkeling van een instrument voor het meten van de pedagogische kwaliteit in de voorschoolse kinderopvang. Eindrapport Gent - Leuven: UGent - Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs*.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: the development of higher mental processes* (M. Cole, Ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press. (original works published 1930-1935).

Over de auteur

Prof. dr. Ferre Laevers is hoogleraar aan de faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen van de KU Leuven. Als oprichter en directeur van het Expertisecentrum Ervaringsgericht Onderwijs heeft hij zich sedert 1976 toegelegd op kwaliteitsverbetering, geïnspireerd door een experiëntiële benadering. Zijn onderzoeks- en ontwikkelwerk heeft grotendeels betrekking op de meting van de procesvariabelen welbevinden en betrokkenheid, de leef- en leeromgeving die deze bevorderen en de duurzame leereffecten die erdoor bereikt worden – op het domein van de kinderopvang tot en met het hoger onderwijs. Het is vooral op het domein van kinderopvang en kleuteronderwijs dat het CEGO wereldwijd een reputatie heeft opgebouwd. Als mede-oprichter van de European Early Childhood Education Research Association (EECERA) heeft Prof. Laevers eveneens een bijdrage geleverd tot het stimuleren van praktijkgericht onderzoek in het gebied van het jonge kind.

BKK in het kort

Bureau Kwaliteit Kinderopvang (BKK) is een onafhankelijke stichting die is opgericht in 2008. Het voornaamste doel van BKK is het verbeteren van de kwaliteit van de kinderopvang. Hiermee levert BKK een bijdrage aan de Kwaliteitsagenda Kinderopvang van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Met het huidige meerjarenprogramma 'Kwaliteitsimpuls: focus, effectiviteit en verbinding' wil BKK een nieuwe kwaliteitsslag faciliteren, die onder andere kinderopvangorganisaties ondersteunt bij het meten, borgen en transparant maken van hun kwaliteit. Het programma is gericht op kinderdagopvang, peutergroepen (zoals VVE-groepen of peuterspeelzalen), buitenschoolse opvang en gastouderopvang. Daarnaast werken we aan de verdere ontwikkeling en implementatie van het Pedagogisch kader en de verdere versterking van Taal- en interactievaardigheden van medewerkers in de kinderopvang. Voor dat doel is een subsidieregeling ontwikkeld, BKK was inhoudelijk betrokken bij de regeling. Het Agentschap van SZW zorgt voor de uitvoering. Geslaagd is de kwaliteitsimpuls als kinderopvangorganisaties zelf aan de slag zijn en blijven met de kwaliteit en daar ook werkelijk resultaten in boeken.

BKK probeert in haar activiteiten een brug te slaan tussen de theorie en onderzoek enerzijds en de praktijk anderzijds. BKK verzamelt daarvoor zelf kennis en het onderhoudt contacten met verschillende organisaties en deskundigen binnen de branche of door het organiseren van bijeenkomsten met stakeholders. Het delen van kennis zien wij als een voorwaarde voor professionalisering van de sector.

Bureau Kwaliteit Kinderopvang
info@stichtingbkk.nl
www.stichtingbkk.nl

